The Journal of the Royal Institute of Thailand
Vol. 27 No. 3 Jul.-Sept. 2002

ศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมไทยในจารึก (๓)

สมชัย บวรกิตติ
วิเชียร จีรวงส์
ประเสริฐ ณ นคร
ชยันต์ พิเชียรสุนทร
ทรงสรรค์ นิลกำแหง
ราชบัณฑิตยสถาน

ศัพท์ทางการแพทย์และเภสัชกรรมไทย ตลอดจนชื่อพืช สัตว์ ผลผลิตจากพืชและสัตว์ สิ่งของ อันมีสรรพคุณเป็นสมุนไพร ที่ปรากฏในหนังสือประชุมศิลาจารึก ๗ ภาค ดังกล่าวแล้วในบทความที่รายงานไว้ในวารสารราชบัณฑิตยสถาน ปีที่ ๒๗ เล่ม ๑ มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๕. คณะผู้รวบรวมได้ตรวจสอบพบว่ารายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่รักษาผู้ป่วย, โรคและอาการโรค มีหลักฐานให้ศึกษาค้นคว้าได้ค่อนข้างชัดเจน. ส่วนยารักษาโรคหรือเภสัชวัตถุ แม้ยังไม่มีหลักฐานบ่งชี้ว่าบุคคลร่วมสมัยกับจารึกได้ใช้ประโยชน์จากสรรพสิ่งเหล่านั้นในทางการแพทย์และเภสัชกรรมมากน้อยเพียงใด แต่ในตำราแพทย์แผนโบราณที่ได้บันทึกสืบทอดกันมาแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น ตำราพระโอสถพระนารายณ์, เวชศาสตร์ฉบับหลวง, แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์, จารึกตำรายาในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, และที่วัดราชโอรสาราม ได้กล่าวถึงลักษณะโรคและตัวยาที่ใช้ในการบำบัดรักษาไว้อย่างละเอียด จนอาจกล่าวได้ว่า วิทยาการด้านนี้น่าจะได้มีพัฒนาการมาแล้วเป็นเวลานับร้อยปีก่อนสมัยอยุธยา. คณะผู้รวบรวมจึงได้ประมวลคำอธิบายศัพท์ไว้แต่โดยย่อ เพื่อประโยชน์ในการศึกษาวิจัยด้านประวัติคำทางภาษาศาสตร์ และทางการแพทย์และเภสัชกรรมไทย. ผู้สนใจสามารถศึกษาเพิ่มเติมได้จากตำราแพทย์และเภสัชกรรมไทยที่พิมพ์เผยแพร่แล้วเป็นจำนวนมาก.

คำสำคัญ : ศัพท์แพทย์, ศัพท์เภสัชกรรม, จารึก

ตอนที่ ๒ คำอธิบายศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมไทยในจารึก (ต่อ)

เภสัชวัตถุและอาหาร

๑. พืชและผลผลิตจากพืช

กดังงา หลักที่ ๒๕๗

ดู *กระดังงา.*

กระดังงา

๑. *Cananga odorata* (Lam.) Hook.f. et Thomson var. *odorata* วงศ์ Annonaceae

ไม้ต้น เปลือกต้นสีเทา ใบเดี่ยวเรียงสลับ ช่อดอกสั้นออกห้อยรวมกันบนกิ่งเหนือรอยแผลใบ ช่อหนึ่งมี ๓-๖ ดอก กลีบดอกรูปขอบขนานปลายแหลม เรียงสลับกัน ๒ ชั้น ชั้นละ ๓ กลีบ ดอกอ่อนกลีบสีเขียว เมื่อแก่เปลี่ยนเป็นสีเหลือง กลิ่นหอม ผลเป็นผลกลุ่มอยู่บนแกนตุ้มกลม ผลอ่อนสีเขียว ผลแก่สีเขียวคล้ำจนเกือบดำ มีเมล็ดมาก.

*สรรพคุณ ดอกกระดังงา*จัดอยู่ในพิกัดยาไทย เกสรทั้งเจ็ด มีดอกมะลิ ดอกพิกุล ดอกบุนนาค ดอกสารภี เกสรบัวหลวง ดอกจำปา ดอกกระดังงา เกสรทั้งเก้า เพิ่มดอกลำดวน ดอกลำเจียก *ดอก*บำรุงหัวใจ แก้ลมวิงเวียน ฆ่าเชื้อโรค กล่อมประสาท ลดความเครียด ลดความดันโลหิต ลดไข้ เพิ่มกำหนัด บำรุงเลือด ใช้กลั่นน้ำมันหอมเพื่อทำน้ำหอม เครื่องสำอาง *ใบและเนื้อไม้*ขับปัสสาวะ.

กฤษณา หลักที่ ๑๔๓

๑. เครื่องยาชนิดหนึ่งมีกลิ่นหอม ได้จากเนื้อไม้ที่มีเชื้อราบางชนิด โดยเฉพาะเชื้อรา *Cytosphaera mangiferae* Died. วงศ์ Sphaeroidaceae เจริญเข้าไปในเนื้อไม้ ทำให้เนื้อไม้นั้นสร้างชันน้ำมันขึ้น เนื้อไม้จึงมีสีเข้มขึ้น มีกลิ่นหอมและมีน้ำหนักเบาลง เกิด

กับพืชในสกุล *Aquilaria* วงศ์ Thymelaeaceae หลายชนิด.

๒. ชื่อพรรณไม้ ๒ ชนิด ในสกุล *Aquilaria* วงศ์ Thymelaeaceae ที่เนื้อไม้ให้กฤษณา.

(๑) *Aquilaria malaccensis* Lam.

กฤษณา ไม้หอม ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ลำต้นเปลา เปลือกเรียบสีเทาหรือสีขาว ใบเดี่ยวขอบใบเป็นคลื่น ช่อดอกแบบช่อซี่ร่ม ออกที่ด้านข้างของกิ่งอ่อน ดอกย่อยขนาดเล็กสีเขียวอมเหลือง กลีบรวมติดกันเป็นหลอดสั้นๆ ผลรูปไข่ปลายมน ผิวมีขนสั้นประปรายหรือเกลี้ยง.

(๒) *Aquilaria crassna* Pierre ex Lecomte

กฤษณา ไม้หอม ไม้ยืนต้นขนาดกลาง มีลักษณะคล้ายชนิดแรก แต่ปลายผลเป็นติ่งเล็กน้อยและมีขน.

*สรรพคุณ เนื้อไม้*บำรุงโลหิตและหัวใจ แก้ตับปอดพิการ แก้ไข้เพื่อเสมหะและลม แก้ลมวิงเวียน แก้อาเจียน ท้องร่วง แก้ปวดบวมตามข้อ ต้มน้ำดื่มแก้ร้อนในกระหายน้ำ ใช้ปรุงเป็นยาบำรุงและรักษาโรคหัวใจ แก้โรคลม ใช้ทำเครื่องหอม.

กะทิง หลักที่ ๒

ดู *กากะทิง.*

กากะทิง หลักที่ ๒๘๖

Calophyllum inophyllum L. วงศ์ Guttiferae

กระทิง กากะทิง ไม้ต้นขนาดกลาง ใบเดี่ยวเรียงตรงข้าม ดอกช่อออกที่ซอกใบบริเวณปลายกิ่ง มีดอกย่อย ๔-๖ ดอก กลีบดอกสีขาว เกสรตัวผู้สีเหลืองจำนวนมาก กลิ่นหอม ผลรูปทรงกลม.

*สรรพคุณ ดอก*บำรุงหัวใจ *เมล็ด*ให้น้ำมันใช้ทาถูนวด แก้ปวดข้อเคล็ดบวม.

กาแฟ หลักที่ ๑๙๓

ชื่อพรรณไม้หลายชนิดในสกุล *Coffea* วงศ์ Rubiaceae เช่น

๑. *Coffea canephora* Pierre ex A.Froehner

ไม้พุ่มขนาดใหญ่ใบเดี่ยวเรียงตรงข้าม ดอกออกที่ซอกใบ สีขาวหรือขาวอมชมพู มีกลิ่นหอม ผลสุกสีแดง เมล็ดมีรสขม.

๒. *Coffea arabica* L.

ไม้พุ่มขนาดเล็ก มีลักษณะคล้ายชนิดแรก แต่ดอกออกเป็นกระจุกตามง่ามใบ มี ๒-๙ ดอกหรือมากกว่า ผลสุกสีแดงหรือเหลืองขึ้นกับพันธุ์.

*สรรพคุณ เมล็ด*มีสารสำคัญคือ กาเฟอีน (caffeine) มีฤทธิ์กระตุ้นประสาท ขับปัสสาวะ ช่วยไม่ให้อาเจียน ไม่ให้หมดสติเมื่อโดนยาเสพติด ระงับปวด ใช้แก้ปวดหัวที่เกิดจากความเครียด แก้ไฟไหม้ น้ำร้อนลวก.

การบูร หลักที่ ๑๑๖

๑. ผลึกที่แทรกอยู่ในเนื้อไม้ของต้นการบูรที่มีอายุหลายสิบปีขึ้นไป มักอยู่ตามรอยแตกของเนื้อไม้ มีมากที่สุดในแก่นของราก รองมาที่แก่นของต้น ส่วนที่อยู่ใกล้โคนต้นจะมีการบูรมากกว่าส่วนที่อยู่สูงขึ้นไป.

๒. *Cinnamomum camphora* (L.) J.Presl วงศ์ Lauraceae

ไม้ต้นขนาดใหญ่ ใบเดี่ยวเรียงสลับกัน ดอกช่อแบบแยกแขนงออกตามซอกใบ ดอกเล็กสีเหลืองอ่อน มี ๖ กลีบ โคนติดกันเป็นหลอดสั้นๆ เกสรตัวผู้มี ๙ อัน เรียงเป็น ๓ วง ผลค่อนข้างกลม มีเนื้อ มีเมล็ด ๑ เมล็ด ทุกส่วนมีกลิ่นหอม.

สรรพคุณ ใช้แก้ปวดขัดตามเส้นประสาท ข้อบวม เคล็ดบวมขัดยอก พิษแมลงกัดต่อย โรคผิวหนังเรื้อรัง เป็นยาระงับเชื้ออย่างอ่อนกระตุ้นหัวใจ ขับลม ขับเสมหะ ขับปัสสาวะ.

กำยาน หลักที่ ๑๑๖, ๑๒๑

๑. ชันน้ำมันที่เกิดจากยางใสของต้นกำยานบางชนิด เกิดจากเปลือกถูกกรีดจะขับยางขุ่นข้นสีขาวนวล กลิ่นหอมออกมา เมื่อแห้งจะแข็งติดอยู่กับลำต้น และสีจะค่อยๆเข้มขึ้น.

๒. พืชในสกุล *Styrax* วงศ์ Styracaceae หลายชนิด เช่น

(๑) *Styrax benzoin* Dryander

(๒) *Styrax paralleloneurus* Parkinson

พืชชนิดที่ ๑ และที่ ๒ มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เป็นไม้ต้น ใบเดี่ยว ช่อดอกออกตามซอกใบและปลายกิ่งมีทั้งช่อเดี่ยวและช่อแยกแขนง ดอกสีขาว กลีบดอกมี ๕ กลีบ ผลกลมค่อนข้างแป้น ชันน้ำมันที่กรีดได้จากลำต้นเรียกว่า กำยานสุมาตรา เพราะ

แต่โบราณเป็นสินค้าออกจากเมืองปาเลมบัง ในเกาะสุมาตรา ประเทศอินโดนีเซีย.

(๓) *Styrax tonkinensis* (Pierre) Craib ex Hartwick

กำยานญวน หรือ กำยานหลวงพระบาง ซึ่งเป็นชื่อที่เรียกตามแหล่งผลิต มีลักษณะคล้ายกับกำยานสุมาตรา ชันน้ำมันที่กรีดได้จากลำต้น มี ๒ ลักษณะ คือ เป็นเม็ดกลมรีเล็กๆ ไม่ติดกัน กับชนิดเม็ดกลมรีเกาะติดกันเป็นก้อน เก็บไว้นานจะมีสีแดงปนน้ำตาล ใสหรือทึบแสง.

สรรพคุณ เป็นยาแก้ลม บำรุงเส้น บำรุงหัวใจ ขับปัสสาวะ สมานแผล มีกลิ่นหอม ดับกลิ่นทั้งปวง ใช้ผสมกับไขมันเป็นยาพื้นสำหรับเตรียมยาขี้ผึ้งต่างๆ ใช้เผาบนก้อนถ่านที่ไฟลุกแดง แล้วใช้อบเครื่องหอม เช่น น้ำดอกไม้ เทียนอบ ธูปหอม กระแจะ เผารมเพื่อให้มีกลิ่นหอมไล่ริ้นไรมดแมลง และฆ่าเชื้อโรคในห้อง เป็นสารให้คงกลิ่นในน้ำหอม สบู่ ครีม.

เกด, เกต หลักที่ ๔๘, ๒๐๔

Manilkara hexandra (Roxb.) Dubard วงศ์ Sapotaceae

ไม้ต้นขนาดใหญ่ มีน้ำยางขาว ลำต้นเปลา เปลือกแตกร่อนเป็นสะเก็ดสีดำ เนื้อไม้สีน้ำตาลแดงเหนียวแข็งมาก ใบเดี่ยวออกเวียนสลับ ดอกช่อออกเป็นกระจุก ๓–๕ ดอก ออกตามง่ามใบ สีเหลืองอ่อน มีกลิ่นหอม ผลกลมรี สุกมีสีเหลืองแสด รสหวาน.

สรรพคุณ *ผล*กินเป็นผลไม้ ลดอาการกระหายน้ำ ทำให้ชุ่มชื่น.

แก่นจันทน์ หลักที่ ๑๐๔, ๑๗๗

เนื้อไม้หรือแก่นของต้นจันทน์.

เภสัชกรรมไทยมักใช้แก่นจันทน์ซึ่งได้จากต้นจันทน์หิมาลัยหรือไม้หอมอินเดีย *Santalum album* L. วงศ์ Santalaceae ซึ่งเป็นไม้ต้นขนาดเล็ก เปลือกต้นสีน้ำตาลอมเทา ใบเดี่ยวออกตรงกันข้าม ดอกออกเป็นช่อสั้นที่ปลายกิ่งหรือซอกใบ ดอกย่อยมีขนาดเล็ก กลีบดอกติดกัน บานใหม่ๆ สีฟางข้าว นานเข้าเปลี่ยนเป็นสีแดงอมม่วง ผลกลม มีเมล็ดเดียว.

สรรพคุณ *แก่นจันทน์*มีรสขมหอม ร้อน ใช้แก้ไข้ ดีกำเริบ กระสับกระส่าย นำมากลั่นด้วยไอน้ำจะได้น้ำมันจันทน์.

ดู *จันทน์* ประกอบ.

แก้ว หลักที่ ๔๘

Murraya paniculata (L.) Jack วงศ์ Rutaceae

ไม้พุ่มหรือไม้ต้นขนาดกลาง กิ่งก้านสีขาว ใบเป็นใบประกอบแบบขนนก สีเขียวเข้มเป็นมัน มีเม็ดน้ำมันอยู่ภายในใบ กลิ่นฉุนเผ็ดร้อน ดอกช่อสีขาว กลีบดอกมี ๕ กลีบ กลิ่นหอมแรง ผลรูปรีเมื่อแก่มีสีแดงอมส้ม.

สรรพคุณ *ใบ*ขับโลหิตระดู แก้จุกเสียดแน่นท้อง ขับลม บำรุงธาตุ *ใบสด*ตำให้ละเอียดปั้นใส่ทวารหนักประมาณ ๕ นาที ตัวจะร้อนเหมือนเป็นไข้ *ดอก*กลั่นเป็นน้ำมันผสมเป็นเครื่องหอมบำรุงหัวใจ *ราก*แก้ปวดเอว แก้ผื่นคันที่เกิดจากความชื้น แก้ฝีฝักบัวที่เต้านม ฝีในมดลูก แก้แผลคันและแมลงสัตว์กัดต่อย.

แก้ว ภาษาถิ่นพายัพ หมายถึงต้นพิกุล.

ดู *พิกุล* ประกอบ.

ขนุน หลักที่ ๙๓, ๒๘๒

Artocarpus heterophyllus Lam. วงศ์ Moraceae

ไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ น้ำยางสีขาว มีแก่นสีเหลือง ใบรูปกลมรีออกสลับกัน ดอกออกเป็นช่อดอกเพศผู้และเพศเมียอยู่บนต้นเดียวกัน ผลเป็นผลรวมรูปกลมขนาดใหญ่ เนื้อในผลที่หุ้มเมล็ดมีสีเหลือง เมื่อสุกมีกลิ่นหอม.

สรรพคุณ *แก่น*ให้สีเหลือง ใช้เป็นสีย้อมผ้า *ผลอ่อนและแก่น*เป็นยาระบาย บำรุงผิวพรรณ *เนื้อ*กินบำรุงกำลัง *เมล็ด*ช่วยขับน้ำนมในสตรีหลังคลอด บำรุงกำลัง *ใบสด*ตำละเอียดใช้พอกแผล *ใบแห้ง*บดเป็นผงโรยทาแผลใช้ภายนอก รักษาแผลที่มีหนองเรื้อรัง *ยางสด*ใช้ทาบริเวณที่บวมอักเสบ แผลมีหนองเรื้อรัง ต่อมน้ำเหลืองอักเสบ.

ขมิ้น หลักที่ ๑๖๒

Curcuma longa L. วงศ์ Zingiberaceae

ขมิ้น ขมิ้นชัน ไม้ล้มลุก เหง้าใต้ดินรูปไข่ เนื้อในเหง้าสีเหลืองส้มถึงสีแสดจัด มีกลิ่นเฉพาะ ใบเดี่ยวแทงออกจากเหง้าเรียงเป็นวงซ้อนทับกัน รูปใบหอก ดอกช่อแทงออกจากเหง้าแทรกขึ้นมาระหว่างก้านใบ กลีบดอกสีเหลืองอ่อน บานครั้งละ ๓–๔ ดอก ผลรูปกลมมี ๓ พู.

สรรพคุณ *เหง้า*ใช้ภายนอกรักษา

ผิว บำรุงผิว แก้โรคผิวหนังผื่นคัน แมลงสัตว์กัดต่อย อักเสบ แผลสด แผลพุพองฝีหนอง ลดอาการฟกช้ำบวม ผสมยานวดคลายเส้น แก้เคล็ดขัดยอก น้ำกัดเท้า ชันนะตุ กลากเกลื้อน ใช้ภายใน แก้อาการท้องร่วง บิด ท้องเดิน ขับลม แผลในกระเพาะอาหารและลำไส้ ช่วยเจริญอาหาร แก้อาการวิงเวียน หวัด ชัก ลดไข้ ขับปัสสาวะ ท้องมาน ไข้ผอมแห้ง เสมหะและโลหิตเป็นพิษ โลหิตออกทางทวารหนักทวารเบา ตกเลือด ตาบวม ปวดฟันเหงือกบวม ต้านวัณโรค ป้องกันโรคหนองใน *ใบ*ใช้ภายนอก รักษาอาการผมร่วง ผมหงอก รังแค เหา บำรุงผิว รักษาแผล ผิวหนังผื่นคัน ใช้ภายใน บำรุงโลหิต เจริญอาหาร แก้ริดสีดวงทวาร มะเร็ง ไข้ซาง อุจจาระเป็นมูกเลือด ท้องเดิน ปวดมวนท้อง ธาตุพิการ แก้ไข้ ถอนพิษเลือดเสีย อาเจียนเป็นเลือด ผสมยาอายุวัฒนะ ยาแก้โรคกระเพาะและริดสีดวงลำไส้.

ขมิ้น ปรกติจะหมายถึง ขมิ้นชัน ส่วนพืชชนิดอื่นๆ ที่มีชื่อเรียก ขมิ้น... ตำราจะระบุชื่ออย่างชัดเจน เช่น ขมิ้นเครือ, ขมิ้นอ้อย.

๑. ขมิ้นเครือ

พืชหลายชนิดในวงศ์ Menispermaceae ลักษณะเป็นไม้เถา เนื้อไม้และน้ำในเถาสีเหลือง เช่น *Fibraurea tinctoria* Lour.; *Coscinium fenestratum* (Gaertn.) Colebr.; *Arcangelisia flava* (L.) Merr.

สรรพคุณ *เนื้อไม้ ลำต้น ราก* ใช้เป็นยาบำรุงธาตุ บำรุงโลหิต ทำให้เจริญอาหาร แก้ท้องเสีย อหิวาต์ *ใบ*ใช้ขับระดู.

๒. *Curcuma zedoaria* (Berg) Roscoe วงศ์ Zingiberaceae

ขมิ้นอ้อย ขมิ้นขึ้น ลักษณะโดยทั่วไปคล้ายขมิ้นชัน แต่ต้นสูงกว่า ขนาดเหง้าและใบใหญ่กว่า เหง้ามักโผล่ขึ้นมาเหนือดินเล็กน้อย เนื้อในเหง้าสีเหลือง กลีบดอกสีนวล ใบประดับที่อยู่ส่วนล่างของช่อมีสีเขียวปลายแกมชมพู ที่อยู่ส่วนบนรูปใบหอกสีแดงเข้ม.

สรรพคุณ *เหง้า*ใช้แก้ท้องร่วง อาเจียน แก้ไข้ ผสมยาระบายเพื่อให้มีฤทธิ์ระบายน้อยลง สมานแผล.

ของหอม หลักที่ ๒๔๖

พืชวัตถุและสัตววัตถุที่ให้กลิ่นหอม.

ข่อย หลักที่ ๘๘

Streblus asper Lour. วงศ์ Moraceae

ไม้ต้นขนาดกลาง ใบหนาแข็งหยาบ ดอกเพศผู้เป็นช่อกลม ก้านสั้น สีเหลืองอมเขียวหรือเกือบขาว ดอกเพศเมียออกเป็นคู่ ก้านยาว สีเขียว ผลสุกมีสีเหลืองอ่อน เมล็ดคล้ายเมล็ดพริกไทย.

สรรพคุณ *เปลือก*ต้มน้ำใช้ชะล้างบาดแผลฆ่าเชื้อและโรคผิวหนัง เรื้อนมะเร็ง แก้ปวดฟัน รำมะนาด หุงเป็นน้ำมันทาหัวริดสีดวง ดับพิษในกระดูกในเส้น *กระพี้*แก้พยาธิ ฝนกับน้ำปูนใสทาแก้ผื่นคัน *เยื่อหุ้มกระพี้*ขูดเอามาเป็นยาสูบแก้ริดสีดวงจมูก *กิ่ง*ทุบใช้สีฟันทำให้ฟันแข็งแรงและฆ่าเชื้อโรคในปาก *ใบ*คั่วชงกับน้ำร้อนดื่มบำรุงธาตุ เจริญอาหาร ขับลม ระบายท้อง ท้องอืดเฟ้อ ปวดเมื่อย แก้ปวดท้องขณะมีระดู ตำผสมข้าวสารคั้นเอาน้ำดื่มทำให้อาเจียนถอนพิษยาเบื่อเมาหรืออาหารแสลง *ดอก*ใช้ผสมยาอายุวัฒนะ *ลูก*บำรุง ธาตุ แก้ลม ขับลมจุกเสียด เป็นยาอายุวัฒนะ *เมล็ด*เป็นยาอายุวัฒนะ บำรุงธาตุ เจริญอาหาร ขับลม แก้โลหิตและลม *ราก*รักษาบาดแผล *เปลือกราก*บำรุงหัวใจ.

ขาม หลักที่ ๑, ๔๙

โบราณ ขาม เป็นชื่อต้นไม้ ส่วนมะขาม เป็นคำเรียกผลของต้นขาม.

ดู *มะขาม.*

ข้าว หลักที่ ๑, ๓, ๕, ๘, ๑๑, ๑๓, ๖๔, ๗๑, ๗๒, ๙๓, ๙๙, ๑๐๒, ๑๐๖, ๑๑๖, ๒๘๖, ๒๙๕, ๓๐๗, ๓๑๘

ไม้ล้มลุกหลายชนิดหลายสกุลในวงศ์ Gramineae โดยเฉพาะชนิด *Oryza sativa* L. ซึ่งใช้เมล็ดเป็นอาหารหลัก ลักษณะลำต้นกลวงเป็นปล้องๆ ดอกเป็นช่อแบบช่อแยกแขนงเรียกว่ารวง ออกที่ยอด ผลแบบผลธัญพืช (caryopsis). ผลเมื่อยังอ่อนสีเขียว สุกเต็มที่สีเหลืองทอง เมื่อจะบริโภคต้องสีหรือตำเอาเปลือกออก.

ข้าวเจ้า หลักที่ ๖๕

ข้าวพันธุ์หนึ่งของชนิด *Oryza sativa.* L. วงศ์ Gramineae เมื่อหุงสุกเมล็ดมักร่วนและสวย.

สรรพคุณ *เมล็ดข้าว*หุงสุกเป็น

อาหารให้วิตามินบีสูง ป้องกันโรคเหน็บชา กล้ามเนื้อเหี่ยว ไม่มีกำลัง อาการบวมน้ำ *น้ำข้าว*ทำให้เนื้อเยื่อภายในอ่อนนุ่ม แก้อาการอักเสบขัดเบา ใช้สวนทวารหนักแก้ท้องผูก *น้ำซาวข้าว*มีรสเย็น ถอนพิษร้อนในอักเสบ ฟกบวม ใช้เป็นน้ำกระสายยา *แป้งข้าวเจ้า*ผสมน้ำให้เหนียว พอกเพื่อบรรเทาอาการอักเสบในโรคไฟลามทุ่ง แผลไฟไหม้น้ำร้อนลวก *ข้าวสาร*ตำผสมสุราทาแก้ลมพิษ ผื่นคัน.

สมัยโบราณปลูกข้าวชนิดนี้เป็นอาหารสำหรับพระเจ้าแผ่นดินและเจ้านาย จึงเรียก "ข้าวเจ้า".

ดู *ข้าว* ประกอบ.

ข้าวตอก หลักที่ ๔, ๖๒, ๑๐๗, ๒๘๘

ข้าวเปลือกข้าวเจ้าที่เอามาคั่วให้แตกเป็นดอกบาน.

ดู *ข้าว* และ *ข้าวเจ้า* ประกอบ.

ข้าวเปลือก หลักที่ ๙๓, ๙๗, ๑๑๖, ๒๘๖

ข้าวที่ยังไม่ได้เอาเปลือกออก.

ในทางพฤกษศาสตร์ ข้าวเปลือกคือผลของต้นข้าวเป็นผลแบบผลธัญพืช. เมื่อนำมาสีเอาเปลือกผลออก ข้าวสารที่ได้คือส่วนของเมล็ด.

ดู *ข้าว* และ *ข้าวเจ้า* ประกอบ.

ข้าวโพด

Zea mays L. วงศ์ Gramineae

พืชล้มลุก สูงประมาณ ๑–๒ เมตร ลำต้นเป็นข้อๆ ใบเกิดตามข้อ ช่อดอกเกิดตามซอกใบ ผลแบบผลธัญพืชเป็นฝักขนาดใหญ่เล็กตามพันธุ์ของข้าวโพดนั้นๆ.

สรรพคุณ *ผล*ใช้เป็นอาหารทั้งคาวและหวาน ประกอบด้วยวิตามิน น้ำตาล แป้ง เซลลูโลส ไขมัน ทำให้ร่างกายแข็งแรง ท้องไม่ผูก *น้ำมันจากเมล็ด*ใช้เป็นอาหาร เป็นตัวทำละลายในยาฉีด. *ฝอยข้าวโพดสด*ซึ่งเป็นส่วนของเกสรเพศเมีย เก็บขณะผลยังอ่อนอยู่ใช้เป็นยาขับปัสสาวะ.

ในทางพฤกษศาสตร์ ข้าวโพดฝักหนึ่งประกอบด้วยผลจำนวนมาก คนทั่วไปเรียกผลว่าเมล็ด.

ข้าวสาร หลักที่ ๓๕, ๕๙, ๖๑, ๙๓

ข้าวเปลือกที่สีซ้อมจนเหลือแต่เมล็ดขาว.

โบราณใช้ เข้าสาน ต่อมาเป็น ข้าวสาน แล้วเป็น ข้าวสาร เช่นในปัจจุบัน.

ดู *ข้าว* และ *ข้าวเจ้า* ประกอบ.

ข้าวสารสาลี หลักที่ ๒๘๖

ข้าวโพด.

ข้าวสุก หลักที่ ๑๑๖

ข้าวหุงสุกแล้ว ข้าวสวย ก็เรียก

ดู *ข้าว* และ *ข้าวเจ้า* ประกอบ.

ข้าวหนึ้ง หลักที่ ๖๕

๑. โบราณหมายถึง ข้าวเหนียวนึ่ง.

๒. ข้าวที่ได้จากการสีข้าวเปลือกซึ่งผ่านการแช่น้ำและอบด้วยความร้อนแล้ว.

ดู *ข้าว, ข้าวเจ้า* และ *ข้าวเหนียว* ประกอบ.

ข้าวเหนียว

ข้าวพันธุ์หนึ่งของชนิด *Oryza sativa* L. วงศ์ Gramineae เนื้อเมล็ดขุ่นกว่าข้าวเจ้า. เมื่อหุงหรือนึ่งแล้วเมล็ดจะเหนียวติดกัน.

ดู *ข้าว* และ *ข้าวเจ้า* ประกอบ.

เขา หลักที่ ๘๖

เข้า, ข้าว.

เข้า หลักที่ ๓๐๑, ๓๐๖

ข้าว.

โบราณใช้ เข้า (ออกเสียงสั้น) เนื่องจากคนไทยปลูกข้าว/เข้าปีละ ๑ ครั้ง จึงใช้คำว่า เข้า แทนปี เช่น เจ็ดเข้า หมายถึง เจ็ดขวบ หรือ เจ็ดปี.

เข้าแดง หลักที่ ๒๐๖, ๒๐๗, ๒๐๘

ข้าวแดง ข้าวที่สีหรือตำเอาเปลือกออกแล้ว แต่ยังไม่ได้ซ้อมให้ขาว.

ดู *ข้าว* และ *ข้าวเจ้า* ประกอบ.

เข้าเปลือก หลักที่ ๒๑, ๒๕๙

ข้าวเปลือก.

เข้าสาร หลักที่ ๒๑

ข้าวสาร.

แขม หลักที่ ๒

Saccharum arundinaceum Retz. วงศ์ Gramineae

แขม พง ไม้ล้มลุก มีเหง้าอยู่ใต้ดิน ลำต้นเป็นข้อปล้อง บางชนิดลำใหญ่ใบยาว บางชนิดลำเล็กใบเรียว

ดอกช่อเป็นพู่ใหญ่เหลือบเป็นมันคล้ายเส้นไหม สีขาวอมม่วงหรือขาว แก่แล้วคล้ายปุยนุ่นทำให้เมล็ดปลิวไปตามที่ต่างๆ ได้ง่าย.

คราม

๑. *Indigofera tinctoria* L. วงศ์ Leguminosea

ไม้พุ่มขนาดเล็ก หรือเป็นไม้ล้มลุกมีเหง้า ใบประกอบแบบขนนก ดอกช่อ ออกที่ซอกใบ ดอกย่อยรูปดอกถั่ว กลีบดอกสีชมพู ผลเป็นฝักขนาดเล็กออกเป็นกระจุก.

สรรพคุณ *ต้นสด*ตำแล้วหมักในน้ำ ๑-๒ น้ำ กรองกากออก ผงสีน้ำเงิน (Indigo blue) จะตกอยู่ก้นภาชนะ เทใส่ถุงผ้าหนาๆ ทับให้สะเด็ดน้ำ นำไปทำให้แห้ง จะได้ผงสีน้ำเงินใช้เป็นสีย้อมผ้า โดยทั่วไป คราม (indigo) ได้จากพืชชนิดนี้เท่านั้น.

พืชพื้นเมืองของไทยอีกชนิดหนึ่งที่ให้สีเหมือนครามจนเรียกชื่อผิดเป็นต้นคราม คือ

Strobilanthes cusia (Nees) Kuntze วงศ์ Acanthaceae

ห้อม ห้อมเมือง เขียนเป็น ฮ่อม ฮ่อมเมือง ก็มี *ภาษาถิ่นพายัพ*ใช้เรียกไม้พุ่ม ลำต้นตั้งตรง สูงได้ถึง ๑ เมตร ลำต้นและเหง้ารูปทรงกระบอก บริเวณข้อโป่งพอง ใบเดี่ยวเรียงตรงข้าม ดอกช่อออกที่ซอกใบ มีดอกย่อยหลายดอก กลีบดอกสีม่วงเชื่อมติดกันเป็นหลอดโค้งงอเล็กน้อย ผลแห้งเมล็ดแบนสีน้ำตาล.

สรรพคุณ *รากและใบ*ต้มน้ำดื่มแก้ไข้ปวดศีรษะเนื่องจากหวัด เจ็บคอ หลอดลมอักเสบ ต่อมทอนซิลอักเสบ ตาอักเสบ เป็นต้น *ต้นสด*สับเป็นท่อนแช่กับน้ำผสมปูนขาวประมาณ ๑๐ วัน ทำสีย้อมผ้า เรียก ผ้าหม้อห้อม.

คา หลักที่ ๒๐๔

Imperata cylindrica (L.) P. Beauv. วงศ์ Gramineae

ไม้ล้มลุกจำพวกหญ้า มีเหง้าใต้ดิน ใบออกเป็นกระจุกตามบริเวณโคนต้นเป็นใบเล็กแคบเรียวยาวแข็งตั้ง ผิวสาก ขอบใบคมมีขน ดอกออกเป็นช่อหรือเป็นพู่ ขึ้นอยู่บริเวณกลางกอ ช่อดอกยาวมีดอกย่อยเรียงสลับกันรอบๆ แกนกลางช่อ สีขาวอมเหลืองหรือสีม่วง.

สรรพคุณ *ราก*ขับปัสสาวะ แก้กระเพาะปัสสาวะอักเสบ บำรุงไต ขับระดูขาว แก้ร้อนในกระหายน้ำ ดีซ่าน อ่อนเพลีย เบื่ออาหาร ความดันโลหิตสูง บวมน้ำ หนองใน ระดูมามากผิดปรกติ *ใบ*ต้มอาบแก้ลมพิษ ผื่นคัน ปวดเมื่อยหลังคลอด *ดอกแก่*ขับปัสสาวะ ปัสสาวะอุจจาระเป็นเลือด แก้เลือดกำเดา ห้ามเลือด พอกแผลอักเสบบวมฝีมีหนอง.

แคฝอย หลักที่ ๒๐๘

๑. *Dolichandrone serrulata* (DC.) Seem. วงศ์ Bignoniaceae

*ภาษาถิ่นพายัพ*ใช้เรียกต้นแคป่า ซึ่งเป็นไม้ขนาดเล็กถึงขนาดกลาง ลำต้นเปลา เปลือกสีน้ำตาลอมเทา ใบประกอบแบบขนนก ดอกโตรูปแตรสีขาว ออกเป็นช่อสั้นๆ ตามปลายกิ่ง ผลเป็นฝักแบนรูปขอบขนาน สีดำ มีกระสีขาวโค้งเป็นวงๆ.

สรรพคุณ *เปลือกต้น*แก้ท้องอืดท้องเฟ้อ ใช้กับสตรีหลังคลอด *ใบ*ใช้ตำพอกแผล ต้มน้ำบ้วนปาก *ดอก*ใช้ขับเสมหะ โลหิต และลม *เมล็ด*แก้อาการปวดประสาท ชัก *ราก*แก้เสมหะและลม บำรุงโลหิต.

๒. ไม้ต้นหลายชนิดในสกุล *Stereospermum* วงศ์ Bignoniaceae เช่น ชนิด *S. fimbriatum* (Wall. ex G. Don) A. DC. ดอกสีชมพูอมม่วงอ่อน ขอบกลีบดอกรุ่ยเป็นริ้วยาวๆ ไม่เป็นระเบียบ.

งา หลักที่ ๑๑๖

Sesamum orientale L. วงศ์ Pedaliaceae

พืชขนาดเล็ก สูงราว ๑ เมตร ลำต้นเป็นสี่เหลี่ยมมีร่องตามยาวและมีขนปกคลุม ใบเป็นใบเดี่ยว ดอกเดี่ยวเป็นหลอดสีขาวหรือสีชมพูหรือสีม่วงมีประสีเหลือง ออกที่ซอกใบ ผลมี ๔ พู เมื่อแก่จัดจะแตกออก ภายในมีเมล็ดจำนวนมาก เมล็ดขนาดเล็ก รูปไข่แบน สีดำเรียก งาดำ สีนวลเรียก งาหม่น สีขาวเรียก งาขาว.

สรรพคุณ *เมล็ด*เป็นอาหาร เป็นยาระบายอ่อนๆ *น้ำมันงา*ที่ได้จากการบีบงาโดยไม่ใช้ความร้อน เรียกว่า น้ำมันงาเชย ที่ได้จากการเคี่ยวไฟ เรียกว่า น้ำมันงาสุก น้ำมันงาใช้เป็นเครื่องสำอางทาผิวให้นุ่มและชุ่มชื่น ใช้หุงผสมกับน้ำคั้นสมุนไพรต่างๆ รวมกันเคี่ยวจนเหลือแต่น้ำมัน ใช้เป็นยาทาถูนวดแก้เคล็ดขัดยอกปวด

บวม ใส่แผลเน่าเปื่อย ทาบำรุงรากผม และทารักษากระดูกหัก.

จันทน์ หลักที่ ๑๐๔, ๑๐๗, ๑๑๖, ๑๗๗

ชื่อพรรณไม้บางชนิดที่มีเนื้อไม้ ดอก หรือผลหอม ใช้ทำยาและปรุงเครื่องหอม เช่น

๑. จัน *Diospyros decandra* Lour. วงศ์ Ebenaceae

จันทน์ลูกหอม จันขาว จันอิน จันโอ ไม้ต้นขนาดกลาง เปลือกต้นสีดำ เนื้อไม้สีขาวนวล ใบเดี่ยว ยอดอ่อนมีขนสีแดงปกคลุม ดอกช่อขนาดเล็ก รูปคนโท กลิ่นหอม ผลกลมแป้นกลางบุ๋ม ไม่มีเมล็ดเรียก ลูกจันอิน ผลกลมรี มีเมล็ด เรียกลูกจันโอ มีกลิ่นหอม.

สรรพคุณ *เนื้อไม้และแก่น* รสขมหวาน บำรุงประสาท บำรุงเนื้อ แก้ร้อนในกระหายน้ำ ตับปอดและดีพิการ แก้เหงื่อตกหนัก ขับพยาธิ *ลูก* รสฝาดหวาน แก้อาการนอนไม่หลับ กระวนกระวาย ท้องเสีย บำรุงประสาท.

๒. จันทน์ชะมด *Mansonia gagei* J.R.Drumm. ex Prain วงศ์ Sterculiaceae

จันทน์ชะมด จันทน์พม่า ไม้ต้นขนาดเล็กถึงขนาดกลาง ลำต้นตรง เปลือกเรียบมีสีเทา ใบเดี่ยวรูปรี เส้นใบมี ๓ เส้น มีขนประปราย ดอกสีขาวขนาดเล็ก ออกเป็นช่อบริเวณปลายกิ่งและง่ามใบ มี ๕ กลีบ ผลรูปกระสวย มีปีกรูปสามเหลี่ยมติดที่ปลายผล.

สรรพคุณ *ต้น*ขับลมในลำไส้ จุกเสียด แน่นเฟ้อ ปวดท้อง บิด ธาตุพิการ ขับโลหิตระดู *เนื้อไม้*แก้คลื่นเหียน อาเจียน บำรุงหัวใจ แก้ลมวิงเวียน บำรุงประสาท แก้ไข้ ร้อนในกระหายน้ำ ขับพยาธิ *แก่น*บำรุงหัวใจ แก้ลมอาเจียนวิงเวียน ดีพิการ ตับพิการ ชูกำลัง แก้อ่อนเพลีย *ใบ*บำรุงประสาท แก้ไข้ แก้ปอดตับดีพิการ แก้ร้อนในกระหายน้ำ แน่นเฟ้อ ปวดท้อง ธาตุพิการ ขับโลหิตระดู *ทั้งต้น*ขับลมในลำไส้ แก้จุกเสียดแน่นเฟ้อ ปวดท้อง ธาตุพิการ บำรุงเลือดลม *น้ำมันหอมระเหย*เป็นยาแก้ลม บำรุงหัวใจ.

๓. จันทน์ผา *Dracaena loureiri* Gagnep. วงศ์ Dracaenaceae

ดู *จันทน์แดง.*

๔. จันทน์เทศ *Myristica fragrans* Houtt. วงศ์ Myristicaceae

จันทน์เทศ จันทน์บ้าน ไม้ต้นขนาดใหญ่ ใบใหญ่เรียวยาว ดอกเดี่ยวหรือดอกช่อออกที่โคนใบ รูปดอกเหมือนแจกันท้องป่อง ผลกลม เนื้อฉ่ำ มีรกสีแดงหุ้มเมล็ดเรียกว่า ดอกจันทน์ เมล็ดแห้งรูปกลมรีผิวขรุขระสีน้ำตาล เรียกว่า ลูกจันทน์.

สรรพคุณ *รกและเมล็ด*มีกลิ่นหอมใช้เป็นเครื่องเทศปรุงอาหาร รกใช้บำรุงโลหิต ขับลม บำรุงธาตุ แก้ท้องร่วง ปวดระดู *แก่น*ใช้ลดไข้ บำรุงตับ บำรุงปอด.

๕. จันทนา *Tarenna hoaensis* Pit. วงศ์ Rubiaceae

ดู *จันทน์ขาว.*

จันทน์ขาว หลักที่ ๑๙๑

แก่นของต้นจันทนา.

Tarenna hoaensis Pit. วงศ์ Rubiaceae

จันทนา จันทน์ขาว จันทน์ใบเล็ก จันทน์หอม ไม้พุ่มหรือไม้ต้นขนาดเล็ก เนื้อไม้สีขาวหรือสีเหลืองอ่อน ใบเดี่ยว หูใบอยู่ระหว่างก้านใบ ดอกช่อออกบริเวณปลายกิ่ง ดอกย่อยมีจำนวนมาก กลีบดอกสีขาว โคนกลีบเชื่อมกันเป็นหลอดยาว ผลรูปกลมรี.

สรรพคุณ *แก่น*ของต้นจันทนาเรียกว่า จันทน์ขาว ใช้รักษาโรคเลือดลม แก้ไข้ แก้ปอดตับดีพิการ ร้อนในกระหายน้ำ เหงื่อตกหนัก ขับพยาธิ บำรุงธาตุไฟ บำรุงจิตมิให้ขุ่นมัว บำรุงประสาท ผิวหนัง ตับปอด *ผล*แก้อาการนอนไม่หลับ กระวนกระวาย ท้องเสีย บำรุงประสาท.

จันทน์แดง หลักที่ ๑๙๑, ๓๐๕

แก่นที่มีราลงจนมีสีแดงของต้นจันทน์ผาหรือลักกะจั่น

Dracaena loureiri Gagnep. วงศ์ Dracaenanceae.

จันทน์ผา ลักกะจั่น ไม้พุ่มขนาดกลาง เปลือกเกลี้ยงสีเทา แก่นที่มีราลงมีสีแดง ใบเดี่ยว แตกออกที่ยอดเป็นกระจุก รูปใบเรียวยาว ปลายแหลม ดอกเป็นช่อใหญ่ออกตามซอกใบ ดอกย่อยมีขนาดเล็ก สีขาว มีกลีบดอก ๖ กลีบ ผลกลมเล็ก เมื่อสุกสีแดงคล้ำ.

สรรพคุณ *แก่น*ที่มีราลงจนมีสีแดง เรียกว่า จันทน์แดง หรือ จันแดง แก้พิษไข้ภายนอกและภายใน พิษฝีที่อักเสบปวดบวม บำรุงหัวใจ.

จำปา หลักที่ ๙๗, ๑๐๔, ๒๕๗

Michelia champaca L. วงศ์

Magnoliaceae

ไม้ต้นขนาดใหญ่ ใบเดี่ยวออกเวียนสลับกัน ดอกเดี่ยวออกตามซอกใบ สีเหลืองอมส้ม กลิ่นหอมแรง ดอกมี ๑๒-๑๕ กลีบ รูปใบหอกค่อนข้างยาว ผลเป็นผลกลุ่ม ผลย่อยค่อนข้างกลม มีหลายเมล็ด.

สรรพคุณ *ดอกจำปา*จัดอยู่ในพิกัดยาไทย เกสรทั้งเจ็ด มี ดอกมะลิ ดอกพิกุล ดอกบุนนาค ดอกสารภี เกสรบัวหลวง ดอกจำปา ดอกกระดังงา เกสรทั้งเก้า เพิ่มดอกลำดวน ดอกลำเจียก *เปลือกต้น*แก้คอแห้ง แก้ไข้ บำรุงหัวใจ ขับเสมหะ *ใบ*แก้ไข้อภิญญาณ โรคประสาท เส้นประสาทพิการ ป่วง *กระพี้*ใช้ถอนพิษผิดสำแดง *แก่น*แก้เมา กุฏฐัง *ยาง*แก้ริดสีดวง *ราก*ขับเลือดเน่า เป็นยาถ่าย *ดอก*ทำให้เลือดเย็น กระจายโลหิตอันร้อน ขับปัสสาวะ ขับลม แก้อ่อนเพลีย วิงเวียน หน้ามืดตาลาย บำรุงหัวใจ แก้เส้นกระตุก บำรุงน้ำดี บำรุงโลหิต *น้ำมันจากดอก*ทาแก้ปวดศีรษะ ตาบวม *น้ำมันจากเมล็ด*ทาแก้ท้องอืดท้องเฟ้อ.

จำปา ภาษาถิ่นอีสานและลาว หมายถึง ต้นลั่นทม.

จำปี หลักที่ ๒๕๗

Michelia alba DC. วงศ์ Magnoliaceae

ไม้ต้น ใบเดี่ยวเรียงสลับ ดอกเดี่ยวออกตามซอกใบ สีขาว สีนวลหรือสีเหลืองอ่อน กลีบรูปใบหอกค่อนข้างยาว กลิ่นหอม ผลเป็นผลกลุ่ม ผลย่อยค่อนข้างกลม.

สรรพคุณ *ดอก*บำรุงหัวใจ บำรุงประสาท บำรุงโลหิต *น้ำมันจากดอก*ทาแก้ปวดศีรษะและตาบวม *ดอกและผล*บำรุงธาตุ แก้คลื่นเหียน แก้ไข้ ขับปัสสาวะ *ใบ*แก้โรคประสาท ป่วง *เปลือกต้น*แก้ไข้ *แก่น*บำรุงโลหิตระดู *รากแห้งหรือเปลือกราก*ผสมนมพอกบ่มฝี.

จิก หลักที่ ๑๓๑

ไม้ต้นขนาดกลางหลายชนิดในสกุล *Barringtonia* วงศ์ Lecythidaceae เช่น

Barringtonia acutangula (L.) Gaertn.

จิกนา ไม้ต้นขนาดเล็ก ลำต้นเป็นปุ่มปมและเป็นพู ชอบขึ้นริมน้ำ ใบเดี่ยว รูปใบยาวหรือรูปหอกหรือรูปไข่กลับ ขอบใบจักถี่ ดอกช่อสีแดงห้อยลง บานจากโคนลงไปทางปลาย ผลยาวรีเป็นเหลี่ยม มีสันตามยาวของผล ๔ สัน.

สรรพคุณ *ใบอ่อน*กินเป็นผัก *ใบแก่*ใช้รักษาอาการท้องร่วง *เปลือกต้น*ใช้เบื่อปลา *เมล็ด*ผสมในตำรับยาลม แก้อาการจุกเสียด แก้ไอในเด็ก.

ชัน หลักที่ ๑๓๑

ยางจากพืชหรือสัตว์หลายชนิด บางชนิดมีสรรพคุณเป็นยา เช่น ชันตะเคียน ชันสน ชันโรง จากแมลงขี้สูด.

ดอกซ้อน หลักที่ ๒

ภาษาถิ่นพายัพ หมายถึง ดอกมะลิ.

ดู *ดอกมะลิ* ประกอบ.

ดอกบัว หลักที่ ๖, ๒๓, ๕๙, ๑๑๖, ๑๓๓, ๑๕๐

ดู *บัว.*

ดอกพุด หลักที่ ๒

ดู *พุด.*

ดอกไม้ หลักที่ ๑, ๒, ๔, ๕, ๘, ๑๑, ๖๒, ๙๗, ๑๐๖, ๑๐๗, ๑๒๑, ๑๓๑, ๒๐๕, ๒๔๐, ๒๔๖, ๒๕๗, ๓๐๔

ดอกไม้สด หลักที่ ๑๓๑

ดอกไม้นานาชนิดที่ใช้ประโยชน์ทางเภสัชกรรมไทย ปรกติจะเป็นดอกไม้หอม ที่นิยมกันคือดอกมะลิ ดอกกระดังงา นำมาทำเป็นน้ำกระสายยา มีวิธีเตรียมดังนี้ นำน้ำใส่ภาชนะต้มให้เดือด ทิ้งไว้ให้เย็น แล้วจึงนำดอกไม้แรกแย้มใส่ภาชนะเล็กๆ ลอยไว้เหนือน้ำ ปิดภาชนะที่ใส่น้ำนั้นทิ้งไว้ค้างคืน น้ำจะดูดกลิ่นหอมของดอกไม้ไว้ เรียกว่า “น้ำดอกไม้”.

น้ำดอกไม้ที่เตรียมด้วยวิธีเดียวกันนี้ โบราณยังใช้เป็นน้ำดื่มดับกระหายด้วยมีกลิ่นหอมชื่นใจ.

ดอกหวาย หลักที่ ๒๙๓

ดู *หวาย.*

แดง หลักที่ ๙, ๒๐๕

Xylia xylocarpa (Roxb.) Taub. var. *xylocarpa* วงศ์ Leguminosae-Mimosoideae.

ไม้แดง ไม้ต้น เนื้อไม้สีน้ำตาลแดง ใบเป็นช่อแบบขนนก ๒ ชั้น ใบย่อยรูปไข่แกมรูปขอบขนาน ดอก

ขนาดเล็กอัดกันแน่นบนช่อกลม กลีบดอก ๕ กลีบ ติดกันเล็กน้อยบริเวณโคนกลีบ ผลเป็นฝักแบนแข็ง เมล็ดแบนมีจำนวนหลายเมล็ด.

สรรพคุณ *เปลือก*สมานธาตุ แก้ท้องร่วง *แก่น*แก้ซางโลหิต โรคกระษัย บำรุงโลหิต แก้ไข้ท้องเสีย *ดอก*แก้ไข้ บำรุงหัวใจ.

ต้นไม้ หลักที่ ๑๒๑

คำรวมเรียกพืชทั่วไป มักเป็นชนิดที่มีลำต้น.

ตะเคียน หลักที่ ๑๓๑, ๒๐๕, ๒๐๖, ๒๐๗, ๒๑๐

Hopea odorata Roxb. วงศ์ Dipterocarpaceae.

ตะเคียน ตะเคียนทอง ไม้ต้นขนาดใหญ่ ไม่ผลัดใบ เปลือกหนาสีน้ำตาลดำแตกเป็นสะเก็ด ใบรูปไข่แกมรูปใบหอก ดอกออกเป็นช่อยาวตามซอกใบและปลายกิ่ง ดอกย่อยขนาดเล็กสีขาว มีกลิ่นหอม กลีบดอกมี ๕ กลีบ ปลายกลีบบิดไปทางเดียวกันโคนกลีบประสานเชื่อมกัน ผลรูปไข่อยู่ภายในกลีบเลี้ยงที่ขยายตัวออกเป็นปีก.

สรรพคุณ *ชันตะเคียน*ทาแผลแก้อักเสบและห้ามเลือด *เปลือกต้น*มีรสฝาด เมา ต้มน้ำดื่มเป็นยาฝาดสมาน อมกลั้วคอแก้เหงือกอักเสบ บิด มูกเลือด ลงแดง *เนื้อไม้และแก่น*แก้โลหิตกำเดา เสมหะ คุดทะราด ไข้สัมประชวร บิด ท้องร่วง สมานแผล *ยาง*สมานแผล ท้องเสีย บิด ปิดธาตุ ไฟและน้ำร้อนลวก.

ตาล หลักที่ ๑, ๔๙, ๘๒, ๘๘, ๑๐๒

Borassus flabellifer L. วงศ์ Palmae

ไม้ยืนต้น ลำต้นตั้งตรง ไม่แตกกิ่ง ใบเดี่ยวรูปพัด แต่ละแฉกรูปคล้ายดาบ ก้านใบมีหนามแข็งตลอดความยาวของขอบก้านใบ หนาแน่นบริเวณเรือนยอด ดอกช่อแตกแขนงขนาดใหญ่ ดอกย่อยแยกเพศอยู่คนละต้น ผลสดสีเขียว เปลี่ยนเป็นสีม่วงเข้มเมื่อสุก.

สรรพคุณ *น้ำตาล*จากก้านช่อดอกเพศผู้และเพศเมียใช้เป็นอาหาร *ผลอ่อน*เป็นอาหาร *ผลสุกและเมล็ด*ใช้ทำขนม *ราก*แก้พิษตานซาง ไข้ร้อน ร้อนในกระหายน้ำ ขับพยาธิ ชูกำลัง ขับโลหิต แก้ประดง ขับปัสสาวะ *ใบ*แก้ปากเปื่อย บิด ท้องเสีย โลหิต อุจจาระเป็นโลหิต *ก้านใบ*แก้ปากเปื่อย บิด ท้องเสีย โลหิต อุจจาระเป็นโลหิต หูเป็นน้ำหนวก *งวง*แก้พิษตานซาง ขับพยาธิ บำรุงเนื้อ ทำดวงจิตให้ชื่นบาน ลงท้อง โลหิต ริดสีดวงปากเปื่อย *ช่อดอกเพศผู้*ขับปัสสาวะ *น้ำตาลสด*ชูกำลัง ทำให้ชุ่มชื่นใจ บำรุงหัวใจ แก้อ่อนเพลีย พิษซาง ขับเลือดลม แก้เสมหะเหนียว เจริญอาหาร *น้ำจากผล*ชูกำลัง บำรุงหัวใจให้ชุ่มชื่น แก้เสมหะเหนียว เจริญอาหาร *จาว*แก้นิ่วในไต นิ่วในถุงน้ำดี.

ตาลลอน หลักที่ ๘๖

ดู *ตาล.*

ถั่ว หลักที่ ๑๑๖, ๒๘๖

พรรณไม้หลายชนิดในวงศ์ Leguminosae เป็นไม้ต้น ไม้พุ่มขนาดเล็ก ไม้ล้มลุก ไม้เลื้อยเป็นเถาใหญ่หรือเถาเล็กก็มี ใบเป็นใบประกอบ มี ๓ ใบย่อยหรือหลายใบย่อย มีติ่งที่โคนก้านใบ ดอกเป็นชนิดสมบูรณ์เพศ มีทั้งเกสรเพศผู้และเกสรเพศเมียในดอกเดียวกัน อาจเป็นดอกเดี่ยวหรือดอกช่อ กลีบเลี้ยงหรือกลีบดอกชั้นนอกเป็นรูปถ้วย มีสีเขียว กลีบดอกมี ๔–๕ กลีบ แยกกัน มีสีต่างๆ มีกลิ่นหอมหรือไม่มีกลิ่น ผลเป็นฝักมีเมล็ดมากบ้างน้อยบ้างตามชนิด.

สรรพคุณ ถั่วบางชนิดฝักและเมล็ดใช้เป็นอาหาร บางชนิดเช่นเถาถอบแถบใช้เป็นยาระบายอ่อนๆ ถั่วแระผีใช้รักษานิ่วในไต.

ถั่วเขียว

Vigna radiata (L.) R.Wilczek วงศ์ Leguminosae-Papilionoideae

ไม้ล้มลุก ใบประกอบมีใบย่อย ๓ ใบเรียงสลับกัน ดอกมีขนาดใหญ่ สีเขียวจนถึงสีเหลือง ออกเป็นกระจุก ฝักเรียวยาวค่อนข้างตรง เมล็ดรูปรี สีเขียวหรือเหลือง น้ำตาลหรือดำ.

สรรพคุณ *เมล็ด*แก้ขัดข้อ บำรุงเนื้อและกระดูก บำรุงกำลัง บำรุงร่างกาย แก้ร้อนในกระหายน้ำ บำรุงไขข้อ แก้อาการช้ำในเนื่องจากตกจากที่สูงหรือถูกกระแทกด้วยของแข็ง แก้เลือดออกตามไรฟัน *เปลือกเมล็ด*แก้พิษฝีต่างๆ แก้ร้อนใน.

ถั่วสะแดก หลักที่ ๓๐๕

ภาษาถิ่นพายัพ หมายถึง ถั่วเขียว.

ดู *ถั่วเขียว.*

ถ่าน หลักที่ ๑๓๑

๑. ไม้ที่เผาจนสุกมีสีดำ โดยมากใช้เป็นเชื้อเพลิง ผงถ่านใช้กรองแยกสิ่งสกปรกออกจากน้ำ ใช้สีฟันทำให้ฟันทน.

๒. ชื่อไม้ยืนต้นชนิดหนึ่ง.

ทับทิม หลักที่ ๑๓๑, ๑๗๖, ๒๕๗

Punica granatum L. var. *granatum* วงศ์ Punicaceae

ไม้พุ่ม ปลายกิ่งอ่อนห้อยลู่ลง ปลายกิ่งเล็กมักกลายเป็นหนามแหลมๆ ใบเดี่ยวออกเป็นคู่ๆ ดอกสีแดง สีส้ม หรือสีขาว ออกเป็นดอกเดี่ยวๆ หรือรวมเป็นกระจุกไม่เกิน ๕ ดอก ผลกลมโตผิวนอกแข็งเป็นมัน ข้างในผลมีเมล็ดจำนวนมากเป็นรูปเหลี่ยม มีเยื่อหุ้มใสสีชมพู.

สรรพคุณ *ใบ*แก้ท้องร่วง บิด มูกเลือด สมานแผล *ดอก*ต้มน้ำดื่มแก้หูชั้นในอักเสบ บดโรยแผลที่มีเลือดออก *เนื้อหุ้มเมล็ด*เป็นยาระบายอ่อนๆ ทำให้ชุ่มชื่นใจ *ผลอ่อน*ปิดธาตุ สมานแผล แก้บิด ท้องร่วง ปวดเอว *เปลือกผล*ต้มน้ำดื่มแก้ท้องร่วง บิด มูกเลือด ถ่ายพยาธิ ชะล้างแผล แผลเน่าเปื่อย พุพอง สมานแผล *เปลือกต้น ต้น และราก*ถ่ายพยาธิ ท้องร่วง บิด มูกเลือด *เมล็ด*แก้โรคลักปิดลักเปิด ปวดกระเพาะอาหาร จุกแน่น อาหารไม่ย่อย ท้องเสีย.

ไทร หลักที่ ๑๘๖, ๒๐๔, ๒๐๗

ไม้ต้นในสกุล *Ficus* วงศ์ Moraceae มีหลายชนิด เช่น

Ficus benjamina L.

ไทรย้อย ไม้ต้น มีรากอากาศ น้ำยางสีขาว ใบเดี่ยวรูปวงรี รูปใบหอก หรือรูปไข่แกมวงรี ดอกช่อออกเป็นคู่ตามซอกใบ ผลสดรูปกระสวย รูปไข่ หรือกลม.

สรรพคุณ *รากอากาศ*ขับปัสสาวะ ไตพิการ ปัสสาวะพิการ กระษัย.

ธูป หลักที่ ๒, ๔, ๘, ๒๗, ๑๐๖, ๑๐๗, ๑๓๑, ๒๕๗, ๒๘๘

เครื่องหอมชนิดหนึ่ง ทำจากผงกระแจะ ใช้เผาให้มีควันเกิดกลิ่นหอม จุดเป็นเครื่องบูชาคู่กับเทียน.

น้ำขมิ้น หลักที่ ๑๖๒

ดู *ขมิ้น*.

น้ำเต้า หลักที่ ๑๔

Lagenaria siceraria (Molina) Standl. วงศ์ Cucurbitaceae

ไม้เถา ลำต้นเป็นร่องมีขน มือเกาะมักแยกเป็น ๒ แขนง ใบเดี่ยวเรียงสลับกัน แผ่นใบรูปไข่กว้างอาจเว้าเป็นแฉกหรือไม่เว้า ดอกออกเดี่ยวๆ ตามซอกใบ ผลมีรูปทรงและขนาดต่างๆ กันตามสายพันธุ์ เปลือกผลแข็งและทนทานเมื่อแห้งสนิท.

สรรพคุณ *น้ำต้มราก*แก้อาการบวมน้ำตามร่างกาย *น้ำต้มใบ*แก้โรคดีซ่าน เป็นยาระบายอ่อนๆ *ผล*เป็นยาระบาย ขับปัสสาวะ ขับนิ่วในกระเพาะปัสสาวะ *โคนขั้วผล*กินเป็นยาแก้อาการปวดท้องที่เกิดจากไข้ *เปลือกผล*ใช้สุมหัวทารกแก้ไข้ *เมล็ด*เป็นยาขับพยาธิ แก้อาการบวมน้ำ *น้ำมันจากเมล็ด*ใช้ทาศีรษะแก้อาการผิดปรกติทางประสาทบางอย่าง และกินเป็นยาทำให้อาเจียน.

น้ำมันงา หลักที่ ๑๑๖

ดู *งา*.

น้ำมันผลไม้ หลักที่ ๑๑๖

น้ำมันที่สกัดจากผลไม้ต่างๆ.

น้ำมันพร้าว หลักที่ ๑๓๑

ดู *มะพร้าว*.

น้ำมันยา หลักที่ ๑๓๑

น้ำมันที่สกัดจากพืชวัตถุหรือสัตววัตถุ ปรุงประกอบด้วยสมุนไพรต่างๆ.

น้ำมันยาง หลักที่ ๑๓๑

ดู *ยาง*.

น้ำมันหอม หลักที่ ๑๐๗

น้ำมันที่สกัดจากพืชวัตถุหรือสัตววัตถุที่ให้กลิ่นหอม.

น้ำรัก หลักที่ ๑๓๑

ดู *รัก*.

น้ำอ้อย หลักที่ ๑๑๖, ๑๓๑, ๒๒๒

ดู *อ้อย*.

บัว หลัก ๖, ๑๑, ๒๓, ๔๙, ๕๙, ๑๒๐, ๑๓๓, ๑๕๐, ๑๗๙, ๒๔๕, ๓๐๕, ๓๐๗

ไม้น้ำหลายชนิดหลายสกุลและหลายวงศ์ คือ

๑. สกุล *Nelumbo* วงศ์ Nelum-

bonaceae บัวก้านแข็ง (sacred lotus) เช่น บัวหลวง (*Nelumbo nucifera* Gaertn.) ดอกใหญ่ มีหลายพันธุ์ ดอกทรงฉลวย สีชมพู เรียก ปทุม ประทุม ปัทมา หรือ โกกนุท ดอกทรงฉลวย สีขาว เรียก บุณฑริก ดอกทรงป้อมซ้อนสีชมพู เรียก สัตตบงกช ดอกทรงป้อมซ้อนสีขาว เรียกสัตตบุษย์.

๒. สกุล *Nymphaea* วงศ์ Nymphaeaceae บัวก้านอ่อน (water lily) เช่น บัวสาย (*Nymphaea lotus* L. var. *pubescens* Hook.f. et Thomson) ดอกสีขาวหรือสีแดง บัวผันหรือบัวขาบ (*Nymphaea cyanea* Roxb. et G. Don) ดอกสีคราม บัวเผื่อน (*Nymphaea stellata* Willd.) ดอกสีม่วงอ่อน.

๓. สกุล *Victoria* วงศ์ Nymphaeaceae เช่น บัวขอบกระด้งหรือบัววิกตอเรีย [*V. amazonica* (Poeppig) Sowerby].

บัวขาบ

Nymphaea cyanea Roxb. et G. Don วงศ์ Nymphaeaceae

บัวขาบ นิลุบล ป้านดำ เป็นบัวผันพันธุ์หนึ่ง ดอกใหญ่ กลิ่นหอมแรง สีม่วงคราม ก้านดอกสีม่วงแดง.

ในวรรณคดีไทย นิลุบล หมายถึง บัวขาบ, บัวผัน, บัวสายดอกสีน้ำเงินแก่อมม่วง, ดอกอุบลเขียว หรือบัวเขียว.

ดู *บัว* ประกอบ.

บัวเขียว หลักที่ ๑๐๒

ดู *บัวขาบ.*

บัวแดง หลักที่ ๑๐๒

Nelumbo nucifera Gaertn. วงศ์ Nelumbonaceae.

บัวหลวงพันธุ์หนึ่ง มีก้านแข็ง ผิวเป็นหนามคมเล็กๆ ตลอดลำต้น ใบกลมมีขนาดใหญ่ ใบตั้งมีก้านยาวชูเหนือน้ำ ผิวใบเรียบมีสีนวลเคลือบตลอดหน้าใบ ดอกรูปทรงพุ่ม กลีบดอกชั้นนอกรูปกลมรีปลายแหลมซ้อนกันหลายชั้น สีชมพูอมม่วง เกสรเพศผู้มีเมล็ดเล็กๆ ฝังอยู่ภายในและจะเจริญเติบโตเป็นผลเรียกว่าฝักบัว.

สรรพคุณ *เกสร*ปรุงเป็นยาหอม ทำให้ชื่นใจ ชูกำลัง *ราก*แก้ท้องร่วง ธาตุไม่ปรกติ *เหง้าและเมล็ด*บำรุงกำลัง แก้ร้อนในกระหายน้ำ รักษาดีรักษาเสมหะ พุพอง *ดีบัว*ขยายหลอดเลือดที่ไปเลี้ยงกล้ามเนื้อหัวใจ.

ในวรรณคดีไทย โกกนุท หมายถึงบัวหลวงพันธุ์หนึ่ง ดอกสีแดง แต่บางตำราว่า บัวแดง หมายถึง บัวสายพันธุ์หนึ่ง ดอกสีแดง.

ดู *บัว* ประกอบ.

บัวสาย หลักที่ ๑๐๒

๑. บัวก้านอ่อน สกุล *Nymphaea* วงศ์ Nymphaeaceae มีหลายชนิด ใบรูปกลมขอบเรียบหรือจัก ชูเสมอผิวน้ำ ดอกมีสีต่างๆ โผล่ขึ้นพ้นผิวน้ำบานในเวลากลางวัน หัวมีขนาดเล็ก.

๒. *Nymphaea lotus* L. var. *pubescens* Hook.f. et Thomson วงศ์ Nymphaeaceae.

บัวก้านอ่อนชนิดหนึ่ง ใบรูปกลมขอบใบจัก ชูเสมอผิวน้ำ ดอกมีสีขาวหรือสีแดง หัวรูปตะปุ่มตะป่ำ พันธุ์ดอกสีแดงเรียก สัตตบรรณ.

สรรพคุณ *ดอก*บำรุงหัวใจให้ชุ่มชื่น บำรุงกำลัง แก้ไข้ตัวร้อน บำรุงครรภ์รักษา *เมล็ด*บำรุงร่างกายและบำรุงกำลัง *หัว*บำรุงร่างกาย บำรุงกำลัง บำรุงครรภ์รักษา บำรุงหัวใจ บำรุงธาตุ เป็นยาอายุวัฒนะ.

ดู *บัว* ประกอบ.

บัวหลวง หลักที่ ๑๐๒

Nelumbo nucifera Gaertn. วงศ์ Nelumbonaceae.

ไม้น้ำมีหลายพันธุ์ เป็นไม้ล้มลุก มีเหง้าและไหลทอดยาวอยู่ใต้ดิน รากมีลักษณะเป็นท่อนยาวเป็นปล้องๆ แข็งเล็กน้อย ถ้าตัดตามขวางจะเห็นรูกลมๆ หลายรู ใบเดี่ยวแผ่นใบชูเหนือน้ำ รูปเกือบกลม ก้านใบแข็ง ผิวเป็นหนามคมเล็กๆ ตลอดลำต้น ภายในมีน้ำยางขาว เมื่อหักจะเห็นเป็นสายใย ดอกออกเดี่ยวๆ ชูขึ้นเหนือน้ำ มีหลายสี หลายทรง กลีบดอกเรียงซ้อนกันหลายชั้น มีเกสรเพศผู้จำนวนมาก มีกลิ่นหอม ผลรูปกลมรีมีจำนวนมากอยู่ในฝักรูปกรวย.

สรรพคุณ *เกสรบัวหลวง*จัดอยู่ในพิกัดยาไทย เกสรทั้งห้า มีดอกมะลิ ดอกพิกุล ดอกบุนนาค ดอกสารภี และเกสรบัวหลวง เกสรทั้งเจ็ด เพิ่มดอกจำปา ดอกกระดังงา เกสรทั้งเก้า เพิ่มดอกลำดวน ดอกลำเจียก *ใบอ่อน*ใช้เป็นผัก *รากและเมล็ด*ใช้เป็นอาหาร *ราก*แก้ท้องร่วง ธาตุไม่ปรกติ บำรุงธาตุ

ไฟ แก้ดี แก้อาเจียน แก้พิษอักเสบ ฝีต่างๆ พิษสัตว์กัดต่อย บำรุงกำลัง บำรุงครรภ์ *เหง้า*แก้ร้อนในกระหายน้ำ บำรุงกำลัง แก้เสมหะ พุพอง ดีพิการ ปวดศีรษะ อาเจียน ท้องร่วง บิด ห้ามเลือด รักษาไฟลวก บำรุงโลหิตและดี ให้ประสาทสงบ *ใบ*ช่วยให้เกิดความต้านทาน ห้ามเลือด บำรุงเลือด แก้ฝีปวดแสบร้อน ทำให้มีลมเบ่ง *ดอก*แก้ลงท้อง ท้องเสีย คลื่นเหียน ไข้ ทำให้หัวใจชุ่มชื่น แก้อ่อนเพลีย ขับโลหิต เสมหะ แก้พยาธิ ไข้ตัวร้อน บำรุงหัวใจ บำรุงครรภ์รักษา แก้ตกเลือด *เกสร*แก้ไข้ทำให้ตัวเย็น แก้คลื่นเหียน บำรุงครรภ์รักษา ท้องร่วง อ่อนเพลีย บำรุงหัวใจ ขับปัสสาวะ บำรุงปอด บำรุงไขข้อ ห้ามเลือด แก้ซางเด็ก *ดีบัว*ขยายหลอดเลือดหัวใจ แก้อาเจียนเป็นโลหิต *เปลือกผล*แก้บิด สมานแผล ท้องร่วง *ฝัก*แก้คลอดบุตรรกออกไม่หมด สมานแผล มดลูกพิการ ท้องเดิน พิษเห็ดเมา *ฝักบัวเปล่า*ช่วยให้คลอดลูกง่าย รักษาแผลสด สมานแผล *เมล็ด*บำรุงกำลัง แก้กระษัย ท้องร่วง สมานแผล แก้ร้อนในกระหายน้ำ เจริญอาหาร บำรุงเนื้อหนัง แก้เสมหะ พุพอง แก้ดี แก้โรคหนองใน *ก้าน*แก้ลมออกหู ท้องเดิน เป็นยาครรภ์รักษา บำบัดแผลในลำไส้ แก้ผิดสำแดง.

บุณฑริก หลักที่ ๒๑๐

บัวหลวงพันธุ์หนึ่ง ดอกสีขาว ทรงฉลวย.

ดู *บัว บัวหลวง* ประกอบ.

บุนนาค หลักที่ ๙๓, ๒๘๖

Mesua ferrea L. วงศ์ Guttiferae

ไม้ต้น ลำต้นเปลา แก่นสีแดงเข้ม ใบเดี่ยวออกตรงกันข้าม ดอกออกเดี่ยวๆ หรือเป็นกระจุก กระจุกละ ๒–๓ ดอก สีขาวหรือสีนวล มีกลิ่นหอม กลีบเลี้ยงรูปช้อนงอเป็นกระพุ้ง กลีบดอกมี ๔ กลีบ รูปไข่กลับ ปลายบานและเว้า โคนสอบ เกสรเพศผู้มีจำนวนมาก ผลมีเมล็ด ๑–๒ เมล็ด.

สรรพคุณ *ดอกบุนนาค*จัดอยู่ในพิกัดยาไทย เกสรทั้งห้า มีดอกมะลิ ดอกพิกุล ดอกบุนนาค ดอกสารภี และเกสรบัวหลวง เกสรทั้งเจ็ด เพิ่มดอกจำปา ดอกกระดังงา เกสรทั้งเก้า เพิ่มดอกลำดวน ดอกลำเจียก *ดอก*ใช้บำรุงใจให้แช่มชื่น แก้ไข้กาฬ ร้อนในดับกระหาย บำรุงโลหิต บำรุงหัวใจ แก้ลมกองละเอียด แก้กลิ่นสาบสางภายในกาย *เกสร*ใช้บำรุงครรภ์ แก้ไข้ แก้ลมวิงเวียน *ราก*ใช้แก้ลมในลำไส้ *เปลือกต้น*เป็นยาขับเหงื่อ ดูดหนอง *กระพี้*แก้เสมหะในลำคอ *เนื้อไม้*แก้ลักปิดลักเปิด *ผล*แก้น้ำเหลืองเสีย *ใบ*ใช้พอกบาดแผลสด แก้พิษงู *เมล็ด*ใช้น้ำมันทาแก้โรคผิวหนัง โรคปวดตามข้อ.

ปทุม หลักที่ ๒๘๖

บัวหลวงพันธุ์หนึ่ง ดอกสีแดงหรือสีชมพู ทรงฉลวย.

ประทุมชาติ หลักที่ ๑๕๐

ปทุมชาติ โบราณแบ่งบัวน้ำออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ปทุมชาติ (sacred lotus) หรือบัวก้านแข็ง กับอุบลชาติ (water lily) หรือบัวก้านอ่อน.

ดู *บัว.*

ปอ หลักที่ ๓๘

ชื่อไม้ล้มลุกหลายชนิดหลายสกุลและหลายวงศ์ที่เปลือกใช้ทำปอ บางชนิดมีสรรพคุณทางเภสัชกรรมไทยด้วย เช่น ปอกระเจา ๒ ชนิด

๑. *Corchorus capsularis* L. วงศ์ Tiliaceae

ไม้ล้มลุก ใบเดี่ยว ดอกสีเหลืองขนาดเล็กออกเป็นกระจุกระหว่างซอกใบกับกิ่ง ผลกลมเป็นพู ๕ พู ภายในมีเมล็ดสีน้ำตาล.

สรรพคุณ *ใบ*ดับพิษร้อนภายใน แก้บิด ไข้ ไอ ปวดท้อง โรคตับ ทำให้เจริญอาหาร เป็นยาพอก *เมล็ด*แก้ไข้.

๒. *Corchorus olitorius* L. วงศ์ Tiliaceae

ไม้ขนาดเล็ก ใบเดี่ยว ดอกสีเหลืองขนาดเล็ก ออกเป็นกระจุก ๒–๓ ดอก ผลเป็นแคปซูลรูปทรงกระบอก เมล็ดสีเขียวอมน้ำตาลเป็นเหลี่ยม.

สรรพคุณ *ใบ*ดับพิษร้อนภายใน แก้บิด ไข้ ไอ ปวดท้อง โรคตับ ทำให้เจริญอาหาร เป็นยาพอก *เมล็ด*แก้ไข้.

ปายาส

ข้าวที่หุงเจือด้วยน้ำนมและน้ำตาล ถ้าเจือน้ำผึ้งเรียก มธุปายาส มีรสหวาน กลิ่นหอม หากทำจากข้าวใหม่ที่ออกรวงเป็นน้ำนมเรียก ข้าวยา–คู.

สรรพคุณ เป็นอาหารบำรุง

กำลัง.

ผลไม้ หลักที่ ๑๑๖, ๑๒๑

คำรวมเรียกผลของพืชที่ใช้เป็นอาหารได้.

น้ำผลไม้ที่ได้จากการนำผลไม้สุกมาคั้นน้ำ หรือถ้าผลไม้ไม่มีน้ำให้นำมาบุบ แช่น้ำ ตากแดดให้สุก แล้วจึงบีบเอาน้ำ ใช้ดื่มหรือใช้เป็นน้ำกระสายยา เช่น น้ำอัฐบานหรือน้ำปานะ ได้แก่ น้ำมะม่วง น้ำชมพู่หรือน้ำลูกหว้า น้ำกล้วยมีเมล็ด น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด น้ำมะซาง น้ำลูกจันทน์หรือน้ำองุ่นน้ำเหง้าบัวน้ำมะปรางหรือน้ำลิ้นจี่ บางตำราว่าได้แก่ น้ำมะม่วง น้ำชมพู่ น้ำกล้าย น้ำกล้วย น้ำผึ้ง น้ำองุ่น น้ำรากบัว (หลวง) น้ำลูกพลา.

ผัก หลักที่ ๑๑๖

คำรวมเรียกพืชที่ใช้เป็นอาหาร.

ไผ่ หลักที่ ๔๙, ๘๖, ๒๘๒

ไม้พุ่มหลายชนิดหลายสกุลในวงศ์ Gramineae ปัจจุบันแยกเป็นวงศ์ใหม่คือ วงศ์ไผ่ (Bambusaceae). ลักษณะเป็นไม้แตกกอ มีเหง้าใต้ดิน ลำต้นตรง มีข้อและปล้องชัด ปล้องกลวง เนื้อไม้แข็ง ใบเดี่ยวออกสลับกัน ขอบใบสากคายมีขนทั่วไป ดอกช่อยาวออกตามซอกใบและปลายกิ่ง เช่น ไผ่ป่า [*Bambusa bambos* (L.) Voss] ไผ่เหลือง (*Bambusa vulgaris* Schrad. ex H. Wendl. var. *Vulgaris)* ไผ่รวก (*Thyrsostachys siamensis* Gamble).

สรรพคุณ *หน่ออ่อน*ใช้เป็นอาหาร *ใบ*ใช้ขับฟอกระดู ต้มกับน้ำกินขับพยาธิ *ตา*แก้ร้อนในกระหายน้ำ ขับพยาธิ *ราก*ขับปัสสาวะ แก้ไตพิการ ขับระดู แก้หนองใน รักษาเกลื้อน *ยอด*ขับปัสสาวะ.

แฝก

Themeda triandra Forssk. วงศ์ Gramineae

ไม้ล้มลุกจำพวกหญ้า มีลักษณะคล้ายหญ้าคาแต่ใบยาวกว่า คม มีสีเขียว.

สรรพคุณ *ราก*ขับปัสสาวะ.

ปัจจุบันมักเรียกกันผิดว่า แฝกหอม *Vetiveria zizanioides* (L.) Nash ex Small คือ หญ้าแฝก.

ดู *คา* ประกอบ.

พง หลักที่ ๒

ดู *แขม.*

พรรณผักกาด หลักที่ ๙๓, ๒๘๖, ๒๐๕

เมล็ดที่แก่จัดของพืชในสกุล *Brassica* วงศ์ Cruciferae มี ๒ ชนิด

๑. *พรรณผักกาดขาว* ได้จากต้น *Sinapis alba* L. (ชื่อเดิม Brassica pekenensis Rupr. var. *laxa* Tsen et Lee) พืชขนาดเล็ก ลำต้นมีขน ใบเดี่ยวเรียงสลับกัน ขอบใบหยักเว้าลึกแบบขนนก ดอกออกเป็นช่อตรง ดอกย่อยสีเหลือง มี ๔ กลีบ ผลเป็นฝักรูปทรงกระบอก ภายในมีเมล็ด ๑-๒ เมล็ด.

๒. *พรรณผักกาดดำ* ได้จากต้น *Brassica juncea* (L.) Czern. พืชขนาดเล็ก ลำต้นตั้งตรง แตกกิ่งมาก ใบเดี่ยวเรียงสลับกัน ขอบใบหยักเป็นแฉก ดอกออกเป็นช่อตั้งตรงที่ปลายยอด ดอกย่อยสีเหลืองสด กลีบดอกมี ๔ กลีบ ผลเป็นฝักรูปยาวแคบแกมรูปใบหอก เมล็ดมีขนาดเล็กสีดำหรือน้ำตาล.

สรรพคุณ พรรณผักกาดดำมีน้ำมันระเหยยากมากกว่าพรรณผักกาดขาว มีรสเผ็ดร้อน ขับเสมหะและโลหิต แก้จุกเสียด แก้ลม เป็นยาระบายอ่อนๆ ผงพรรณผักกาดใช้พอกแก้อักเสบบวม ดูดถอนพิษเกลื่อนฝี ผงพรรณผักกาดนวดกับน้ำและผสมขมิ้นชันจะได้เครื่องเทศที่เรียกว่า มัสตาร์ด (mustard) ใช้เป็นเครื่องปรุงแต่งอาหาร.

พร้าว หลักที่ ๑, ๓, ๘๒, ๘๘, ๑๓๑

โบราณ พร้าว เป็นชื่อต้นไม้ ส่วนมะพร้าว เป็นคำเรียกผลของต้นพร้าว.

ดู *มะพร้าว.*

พริกไทย หลักที่ ๑๑๖

Piper nigrum L. วงศ์ Piperaceae

ไม้เถาเนื้อแข็ง รากฝอยออกบริเวณข้อเพื่อใช้ยึดเกาะ ใบเดี่ยวเรียงสลับกัน ดอกช่อยาวประมาณ ๑๐ เซนติเมตร ดอกย่อยไม่มีก้านดอกเป็นดอกสมบูรณ์เพศ สีขาวแกมเขียว ผลรูปกลมเกาะเรียงแน่นอยู่บนแกนผลอ่อนสีเขียว เมื่อสุกสีแดง พริกไทยดำเป็นผลแห้งทั้งเปลือก พริกล่อนหรือพริกไทยล่อน เป็นผลแห้งที่ร่อนเอาเปลือกออกเป็นเมล็ดกลมสีขาวนวล.

สรรพคุณ *ใบ*รสเผ็ดร้อน แก้ลมจุกเสียดแน่น ปวดมวนท้อง *ดอก*รสร้อน แก้ตาแดงเนื่องจากความดันโลหิตสูง *เถา*รสร้อน แก้อุระเสมหะ แก้อติสาร *ราก*รสร้อน ขับลมในลำไส้ ปวดท้อง แก้ลมวิงเวียน ช่วยย่อยอาหาร *เมล็ด*รสเผ็ดร้อน ขับลม แก้ท้องอืดท้องเฟ้อ บำรุงธาตุ ทำให้เจริญอาหาร ขับเหงื่อ ขับปัสสาวะ กระตุ้นประสาท แก้ลมอัมพฤกษ์ ลมลั่นในท้อง เสมหะเฟื่อง มุตกิต พริกไทยดำกลั่นด้วยไอน้ำจะได้น้ำมันพริกไทย.

พลับ

Diospyros malabarica (Desr.) Kostel. var. *siamensis* (Hochr.) Phengklai วงศ์ Ebenaceae

พลับ มะพลับ ไม้ต้น ลำต้นเปลาตรง เปลือกต้นสีเทาปนดำ เนื้อไม้สีขาว ใบเดี่ยวเรียงสลับกันรูปขอบขนาน มีต่อมใสๆ ในแผ่นใบหลายต่อม ดอกเพศผู้และเพศเมียอยู่คนละต้น กลีบดอกยาวติดกันเกือบทั้งหมดเป็นรูปเหยือกน้ำ ดอกเพศผู้มีขนาดเล็กสีขาว ออกเป็นช่อสั้นๆ ตามง่ามใบ ดอกเพศเมียมีขนาดใหญ่กว่า สีขาวหรือเหลืองอ่อน ออกเป็นดอกเดี่ยว ผลกลมสีเขียว เมื่อสุกเปลี่ยนเป็นสีเหลืองหรือส้ม ฉ่ำน้ำ มีเมล็ด ๔-๘ เมล็ด.

สรรพคุณ *ผลดิบ*ใช้ย้อมผ้าให้สีน้ำตาล *ผลสุก*กินได้มีรสหวานปนฝาด *เปลือก*ให้น้ำฝาดสำหรับฟอกหนัง *ราก*แก้ลงท้อง ฝีเปื่อยพัง บวม พยาธิ ตกโลหิต *เปลือกต้นและเนื้อไม้*แก้กามตายด้าน บำรุงความกำหนัด บำรุงธาตุ เจริญอาหาร ขับลม แก้ท้องร่วง *ดอก*แก้ลงท้อง ฝีเปื่อยพัง บวม พยาธิ ตกโลหิต *ผล*แก้ท้องร่วง ฝีเปื่อยพัง บวม พยาธิ ตกโลหิต ท้องร่วง ปิดธาตุ สมานแผล *ยาง*แก้ท้องร่วง ปิดธาตุ แผลน้ำกัดเท้า บิด.

พลู หลักที่ ๑, ๒, ๘, ๘๘

Piper betle L. วงศ์ Piperaceae

ไม้เถาเนื้อแข็ง ตามข้อมีรากฝอยเป็นกระจุกช่วยยึดเกาะ ใบเป็นใบเดี่ยวเรียงสลับกันรูปหัวใจ ใบอ่อนมีสีเขียว ใบแก่มีสีเข้มขึ้น ออกตามเถาบริเวณตา มีกลิ่นเฉพาะ ดอกออกเป็นช่อตามซอกใบ ดอกย่อยมีขนาดเล็กมาก สีขาว แยกเพศ ไม่มีก้านดอก อัดแน่นเป็นช่อรูปทรงกระบอก ผลมีขนาดเล็ก กลม อัดแน่นเบียดอยู่บนแกน.

สรรพคุณ *ใบ*มีน้ำมันหอมระเหย มีฤทธิ์ฆ่าเชื้อโรค ใบพลูใช้กินกับหมาก คนโบราณเชื่อว่ารักษาเหงือกและฟัน แก้ปากเหม็น รำมะนาด ขับลมในลำไส้ ท้องอืดเฟ้อ ปวดท้อง ท้องเสีย กระตุ้นให้กระปรี้กระเปร่า ใช้ภายนอกแก้ปวดบวม ฟกช้ำ ฆ่าเชื้อหนองฝี วัณโรค แก้การอักเสบของเยื่อจมูกและคอ กลากน้ำกัดเท้า คัน บวมพิษ.

พันลับ หลักที่ ๑๐๖

ดู *พลับ.*

พิกุล หลักที่ ๒๓, ๙๓, ๒๘๒, ๒๘๖, ๓๐๕

Mimusops elengi L. วงศ์ Sapotaceae

ไม้ต้นขนาดใหญ่ ใบเดี่ยวเรียงสลับกัน ดอกออกเดี่ยวๆ หรือเป็นกระจุกตามซอกใบใกล้ปลายกิ่ง สีขาว กลิ่นหอมเย็น กลีบเลี้ยงมี ๘ กลีบ เรียงเป็น ๒ ชั้น ชั้นละ ๔ กลีบ กลีบดอกมี ๒๔ กลีบ เรียงเป็น ๒ ชั้น ชั้นนอก ๘ กลีบ ชั้นใน ๑๖ กลีบ โคนเชื่อมกันเล็กน้อย ผลรูปไข่เมื่อสุกมีสีแดงอมส้ม.

สรรพคุณ *ดอกพิกุล*จัดอยู่ในพิกัดยาไทย เกสรทั้งห้า อันมี ดอกมะลิ ดอกพิกุล ดอกบุนนาค ดอกสารภี และเกสรบัวหลวง เกสรทั้งเจ็ด เพิ่มดอกจำปา ดอกกระดังงา เกสรทั้งเก้าเพิ่มดอกลำดวน ดอกลำเจียก เข้ายาหอม ยานัตถุ์ ยาแก้ไข้ แก้ปวดหัว เจ็บคอ ร้อนใน แก้ลม ขับเสมหะ *ใบ*รสเบื่อฝาด แก้หืด กามโรค *เปลือกต้น*รสฝาด ต้มน้ำอมกลั้วคอ บ้วนปาก รักษาเหงือกและฟัน *กระพี้*แก้เกลื้อน *แก่น*มีรสขมเฝื่อน บำรุงโลหิต บำรุงหัวใจ แก้ไข้ *ราก*แก้ลม ขับเสมหะ *เมล็ด*ขับปัสสาวะ เป็นยาเหน็บทวารหนักแก้อาการท้องผูก *ขอนดอกพิกุล*เกิดจากเชื้อราบางชนิดเจริญเข้าไปในเนื้อไม้ ทำให้เนื้อไม้มีสีน้ำตาลเข้มประขาว มีกลิ่นหอม นับเป็นขอนดอกที่มีคุณภาพดีที่สุด ใช้บำรุงครรภ์ ตับ ปอด หัวใจ.

พุด หลักที่ ๒

๑. ชื่อไม้พุ่มหรือไม้ต้นหลายชนิดในสกุล *Gardenia* วงศ์ Rubiaceae เช่น พุดหรือข่อยด่าน *G. collinsae* Craib พุดจีนหรือพุดซ้อน *Gardenia augusta* (L.) Merr.

๒. ชื่อไม้พุ่มหลายชนิดในสกุล

Taberneamontana วงศ์ Apocynaceae เช่น พุดจีบหรือพุดสวน [*T. divaricata* (L.) R. Br. ex Roem. et Schult.].

พุดซ้อน หลักที่ ๑๐๒

Gardenia augusta (L.) Merr. วงศ์ Rubiaceae

พุดซ้อน พุดจีน ไม้พุ่ม ใบเดี่ยวค่อนข้างหนาสีเขียวเข้ม ดอกสีขาว ผลรูปกระสวย.

สรรพคุณ *ราก*ต้มน้ำดื่มหรือฝนทาแก้ผื่นคันตามผิวหนัง ดับพิษ *ผลแห้ง*แต่งสีอาหารให้สีแสด.

โพ

ไม้ต้นในสกุล *Ficus* วงศ์ Moraceae เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่มาก น้ำยางสีขาว โคนต้นเป็นพูพอนใหญ่ ลำต้นแตกกิ่งก้านสาขา กิ่งมีรากอากาศห้อยลงมาบ้าง ใบเดี่ยวรูปป้อม โคนใบป้านหรือเว้าเข้าเล็กน้อยแล้วผายออกเป็นรูปหัวใจ ปลายสุดจะคอดและเป็นติ่งยาวมาก ดอกเป็นช่อกลมออกตอนปลายกิ่ง ผลกลมเล็กสีเขียว เมื่อแก่จัดสีแดงคล้ำหรือม่วงดำ.

โพในสกุล *Ficus* มี ๒ ชนิด คือ โพใบ *F. religiosa* L. (ต้นโพใบซึ่งเป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เรียกโพศรีมหาโพธิ และเรียกรวมถึงหน่อที่เกิดขึ้นภายหลังด้วย) และโพขี้นกหรือโพปราสาท *F. rumphii* Blume ใบของโพขี้นกมีขนาดเล็กและติ่งแหลมปลายใบสั้นกว่าโพใบมาก ผลสุกของโพขี้นกมีสีดำ ส่วนของโพใบมีสีแดงคล้ำหรือม่วงดำ.

สรรพคุณ *น้ำจากเปลือกต้น*ช่วยบรรเทาอาการปวดฟัน *ผล*ใช้เป็นยาระบายและช่วยย่อย.

ปัจจุบันมีพืชจากต่างประเทศชนิดหนึ่งนำเข้ามาปลูกในประเทศไทย มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า*Hura crepitans* L. บางถิ่นเรียก โพศรี.

โพธิ, โพธิ์ หลักที่ ๒, ๓, ๕, ๘, ๑๑, ๓๕, ๓๖, ๔๖, ๘๖, ๙๓, ๙๕, ๑๐๖, ๑๓๑, ๑๓๖, ๑๗๙, ๑๘๐, ๑๘๓, ๑๙๑, ๑๙๒, ๒๐๔, ๒๐๕, ๒๐๖, ๒๐๗, ๒๐๘, ๒๑๐, ๒๑๑, ๒๘๖, ๓๐๕, ๓๑๗, ๓๑๘

ดู *โพ*.

มธุปายาศ หลักที่ ๒๐๔, ๒๐๕, ๒๐๖, ๒๐๗, ๒๐๘, ๒๑๐, ๒๑๑

ดู *ปายาส*.

ม่วง หลักที่ ๑, ๔, ๕, ๗, ๙, ๒๘๒

โบราณ ม่วง เป็นชื่อต้นไม้ ส่วน มะม่วง เป็นคำเรียกผลของต้นม่วง.

ดู *มะม่วง*.

มะขวิด หลักที่ ๙๓

Limonia acidissima L. วงศ์ Rutaceae

ไม้ต้น ลำต้นมีหนาม ใบประกอบแบบขนนกเรียงสลับ เนื้อใบมีต่อมน้ำมันกระจายอยู่ที่บริเวณขอบใบ ดอกช่อออกที่ปลายกิ่งหรือที่ซอกใบ ประกอบด้วยดอกเพศผู้และดอกสมบูรณ์เพศในต้นเดียวกัน กลีบดอกสีเหลืองแกมเขียวเจือด้วยสีแดง ผลกลม เมื่อสุกเปลือกสีเทาแกมน้ำตาล เนื้อผลมะขวิดสุกมีสีน้ำตาลคล้ายสีมะขาม มีเมล็ดแทรกในเนื้อจำนวนมาก.

สรรพคุณ *ใบ*แก้ท้องเสีย ตกเลือด ห้ามระดู ตำพอกหรือทาแก้ฟกบวม รักษาฝีและโรคผิวหนังบางชนิด ขับลม ฝาดสมาน *ผล*กินเป็นผลไม้ ทำให้สดชื่น บำรุงธาตุ *ผลดิบ*นำมาฝานเป็นชิ้นตากแห้งชงน้ำดื่มแก้โรคลักปิดลักเปิด ท้องเสีย โรคเกี่ยวกับทางเดินอาหาร ทำให้ท้องไม่ผูก *ยาง*ลักษณะเป็นก้อนใสสีเหลืองอ่อนหรือไม่มีสี แก้โรคท้องร่วง ห้ามโลหิต ละลายน้ำได้น้ำยางเหนียวข้นใช้แทนกาว.

มะขาม

Tamarindus indica L. วงศ์ Leguminosae-Caesalpinoideae

ไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ เนื้อแข็งเหนียวมาก เปลือกมีสีน้ำตาลหรือเทาดำ ใบประกอบแบบขนนกเรียงสลับกัน ใบย่อยมี ๑๐-๒๐ คู่ ออกตรงข้ามกัน ดอกสีเหลืองส้มออกเป็นช่อตามซอกใบและปลายกิ่ง กลีบเลี้ยงมี ๔ กลีบ กลีบดอกมี ๕ กลีบ ขนาดไม่เท่ากัน ผลเป็นฝักตรงหรืองอ เปลือกหนาแข็งเปราะ สีน้ำตาลหรือน้ำตาลอมเทา เนื้อมีรสเปรี้ยวหรือหวานแล้วแต่พันธุ์ มีเมล็ด.

สรรพคุณ *ใบมะขามแก่*มีรสเปรี้ยวฝาด ขับเสมหะในลำไส้ ฟอกโลหิต ขับเลือดและลมในลำไส้ แก้บิด แก้ไอ *เนื้อในฝัก*กัดเสมหะ ลดความร้อนบรรเทาอาการไข้ เป็นยาระบาย คั้นกับน้ำปูนใสดื่มขับเลือดขับลมในสตรีหลังคลอดใหม่ๆ แก้สันนิบาต

หน้าเพลิง คั้นกับเกลือและน้ำดื่มเป็นยาขับรก *เปลือกต้น*มีรสฝาดเมาร้อน แก้เหงือกบวม แมงกินฟัน พยาธิผิวหนัง ต้มหรือฝนกับน้ำปูนใสทาแก้แผลเรื้อรัง ใช้ชะล้างบาดแผล *เปลือกของเมล็ดมะขาม*เรียกว่าเปลือกลูกมะขามขบ ได้จากการเอาเมล็ดมะขามแช่น้ำทิ้งไว้จนเปลือกน่ายลอกออกมา มีรสฝาด แก้ท้องร่วง คุมธาตุ อาเจียน เป็นยาสมานแผล บดเป็นผงละลายน้ำสุกพอกแผลของคนที่เป็นโรคเบาหวานหรือแผลเปื่อยที่ลามออกขยายเป็นวงใหญ่ *เมล็ดมะขาม*มีรสมัน ขับพยาธิ แก้ตานขโมย บำรุงไขข้อ บำรุงกำลัง แก้บิด ท้องร่วง อาเจียน *รกมะขาม*มีรสฝาด แก้ท้องเสีย.

มะขามป้อม หลักที่ ๒๘๖

Phyllanthus emblica L. วงศ์ Euphorbiaceae

ไม้ต้นขนาดเล็กถึงขนาดกลาง เปลือกต้นมีสีน้ำตาลอมเทา ใบรวมเรียงเป็น ๒ แถวคล้ายขนนก ดอกออกเป็นกระจุกตามซอกใบ ดอกย่อยสีขาวหรือสีนวลมีขนาดเล็กมาก ดอกเพศผู้และดอกเพศเมียอยู่บนต้นเดียวกัน ผลรูปกลม แก่จัดมีสีเขียวอ่อนค่อนข้างใส เมล็ดกลมสีเขียวแข็ง มี ๑ เมล็ด.

สรรพคุณ *ผลมะขามป้อม*อยู่ในพิกัดยาไทย ชื่อพิกัดตรีผลา มีผลสมอไทย ผลสมอพิเภก ผลมะขามป้อม *ลูกอ่อน*มีรสเปรี้ยวหวานฝาดขม บำรุงเนื้อหนัง กัดเสมหะ แก้พรรดึก ขับพยาธิ *ลูกแก่*มีรสเปรี้ยวฝาดขมเผ็ด แก้ไข้เจือลม ไอ เสมหะ ทำให้ชุ่มคอ ขับปัสสาวะ เป็นยาระบาย บำรุงหัวใจ แก้ลม *เนื้อผลแห้ง*มีรสเปรี้ยวฝาดขม เป็นยาฝาดสมาน แก้ริดสีดวงทวาร บิด ท้องเสีย *ใบ*รสฝาดขม ต้มน้ำอาบแก้ไข้ *ดอก*รสหอมเย็น ระบายท้อง *ยางจากผล*มีรสเปรี้ยวฝาดขม ใช้หยอดตาแก้ตาอักเสบ กินเป็นยาช่วยย่อย ขับปัสสาวะ *เปลือกต้น*รสฝาดขม เป็นยาสมานแผล *ราก*รสฝาดขม ต้มน้ำดื่มแก้ไข้ทำให้เส้นยึด แก้มะเร็งกรามช้าง ฟอกโลหิต ทำให้อาเจียน.

มะเดื่อ หลักที่ ๒๐๖

ชื่อพรรณไม้สกุล *Ficus* วงศ์ Moraceae มีหลายชนิด เป็นไม้ยืนต้น ไม้พุ่ม ไม้เลื้อยก็มี เช่น มะเดื่อขน (*Ficus hirta* Vahl) มะเดื่ออุทุมพรหรือมะเดื่อชุมพร (*Ficus racemosa* L.) มะเดื่อปล้อง (*Ficus hispida* L.f.) ที่มีสรรพคุณทางเภสัชกรรมไทยคือ มะเดื่ออุทุมพร.

Ficus racemosa L.

มะเดื่ออุทุมพร มะเดื่อชุมพร ไม้ต้น ลำต้นมีน้ำยางขาว โคนต้นมีพูพอน ใบเดี่ยวเรียงสลับ ดอกช่อเกิดภายในฐานรองดอกที่มีรูปคล้ายผล ออกที่ลำต้นและกิ่ง แยกเพศอยู่ในช่อเดียวกัน ผลกลมมีขนละเอียดสีขาว เมื่อสุกมีสีแดง ฉีกผลออกดูจะพบเกสรเล็กๆ อยู่ภายใน.

สรรพคุณ *ราก*แก้ไข้พิษ ไข้กาฬ แก้ร้อนใน ขับเสมหะ *เปลือกต้น*มีรสฝาด แก้ท้องร่วงที่ไม่ใช่บิดหรืออหิวาตกโรค แก้อาเจียน ห้ามเลือด ต้มน้ำใช้ชะล้างแผล *ใบ*แก้โรคน้ำดีเป็นพิษ *ผลอ่อน*มีสีเขียว รสฝาด เป็นยาธาตุ ขับลม ใช้เป็นอาหาร.

มะนาว หลักที่ ๑๓๑

Citrus aurantifolia (Christm.) Swingle วงศ์ Rutaceae

ไม้พุ่ม กิ่งก้านอ่อนมีหนามยาว ใบประกอบชนิดลดรูปเหลือใบย่อยใบเดียว ดอกเดี่ยวหรือเป็นช่อสั้นๆ ซึ่งอาจมีได้ถึง ๗ ดอก ออกที่ปลายกิ่งหรือซอกใบ สีขาว กลีบดอกมี ๕ กลีบ ผลกลม เปลือกบางเรียบ สีเขียวเมื่อสุกสีเหลือง เมล็ดกลมรี มีหลายเมล็ด.

สรรพคุณ *ราก*มีรสจืดเย็น เป็นยาแก้ไข้ แก้ไข้กลับ ไข้ซ้ำ ถอนพิษผิดสำแดง แก้ฟกช้ำ แก้พิษสุนัขกัด ฝนกับเหล้าทาแก้ปวดฝี พิษอักเสบ *ใบ*มีรสปร่า ต้มน้ำดื่มเป็นยาแก้ไอ กัดฟอกเสมหะ แก้ท้องอืด ท้องเสีย ขับลม ฟอกโลหิตระดู *ผล*คั้นน้ำมีรสเปรี้ยว แก้ไอ ขับเสมหะ แก้เลือดออกตามไรฟัน ฟอกเลือด กัดเถาดานในท้อง ใช้เป็นน้ำกระสายยา *เปลือกผล*หรือผิวมะนาว แก้ท้องขึ้น ท้องเฟ้อ ลมวิงเวียน ปวดท้อง จุกเสียดแน่น ขับเสมหะ แก้เบื่ออาหาร *เมล็ด*มีรสขม แก้ซางเด็ก แก้เม็ดยอดในปาก ขับเสมหะ แก้ไข้ อาเจียน แก้พิษฝีภายใน *น้ำมัน*จากดอกมะนาวและจากผิวผลมะนาว ใช้แต่งกลิ่นอาหาร ยา น้ำหอม เครื่องสำอาง.

มะพร้าว หลักที่ ๙๓, ๑๑๙, ๒๘๖

Cocos nucifera L. var. *nucifera* วงศ์ Palmae

ไม้ต้น ไม่แตกกิ่งก้านสาขา ใบประกอบแบบขนนกเรียงซ้อนกันเป็น

กระจุกที่ยอด มีใบย่อยจำนวนมาก ก้านใบบานออกโอบติดกับลำต้น ดอกออกเป็นช่อจากซอกใบมีกาบหุ้ม เรียกว่า จั่นมะพร้าว ดอกเพศผู้และดอกเพศเมียอยู่ต่างดอกกัน ผลเป็นช่อใหญ่ เรียกว่า ทะลาย ผลอ่อนสีเขียว ผลแก่สีน้ำตาล รูปทรงกลมหรือรีแกมรูปสามเหลี่ยม เปลือกนอกเรียบ เนื้อเหนียว ชั้นกลางเป็นเส้นใยนุ่ม เรียกว่า ใยมะพร้าว เปลือกหุ้มเมล็ดแข็งมาก เรียกว่า กะลา เนื้อในเมล็ดสีขาว ภายในมีน้ำใส เรียกว่า น้ำมะพร้าว.

สรรพคุณ *ราก*มีรสฝาดหวาน ใช้ขับปัสสาวะ แก้ท้องเสีย ต้มน้ำอมแก้ปากเจ็บ *เปลือกต้น*เผาเป็นเถ้า ใช้ทาแก้หิด ใช้สีฟันแก้ปวดฟัน *ดอก*มีรสฝาดหวาน แก้ไข้ ท้องเดิน ร้อนในกระหายน้ำ บำรุงโลหิต *เปลือกผล*มีรสฝาดสุขุม แก้ปวด แก้อาเจียน ห้ามเลือด *กะลา*แก้ปวดเอ็น ปวดกระดูก แก้ท้องเสีย ดูดพิษต่างๆ *เนื้อมะพร้าว*มีรสสุขุม บำรุงกำลัง ขับพยาธิ *น้ำมะพร้าว*มีรสหวานสุขุม แก้กระหาย ทำให้ดวงจิตชุ่มชื่น แก้อ่อนเพลีย บำรุงครรภ์ บำรุงหัวใจ แก้พิษอาเจียนเป็นเลือด *เนื้อมะพร้าว*เมื่อนำไปบีบและเคี่ยวจะได้*น้ำมันมะพร้าว*ใช้ปรุงอาหาร เป็นยาทาแก้กลาก แผลที่เกิดจากความเย็นจัดหรือร้อนจัด แก้โรคผิวหนัง ผิวแห้งแตกเป็นขุย.

มะพลับ

ดู *พลับ.*

มะม่วง หลักที่ ๖, ๒๓, ๙๓, ๒๘๖

Mangifera indica L. วงศ์ Anacardiaceae

ไม้ต้น ทุกส่วนมียาง กิ่งก้านแยกสาขา เรือนยอดเป็นพุ่มทึบกลมกว้าง ใบเดี่ยว ออกดอกเป็นช่อใหญ่ๆ ตามปลายกิ่ง ช่อดอกจะมีทั้งดอกเพศผู้และดอกสมบูรณ์เพศ ดอกมีขนาดเล็กสีเหลืองนวลหรือสีขาว มีกลิ่นหอม ผลมีรูปร่างและรสต่างๆ กันแล้วแต่พันธุ์ ผลดิบสีเขียว เมื่อสุกเปลี่ยนเป็นสีเหลืองอมเขียว เหลือง ส้ม หรือแดง ผลหนึ่งมีเพียงเมล็ดเดียว.

สรรพคุณ *ใบอ่อน ดอก ผลอ่อนเล็กๆ* นิยมกินเป็นผัก *เปลือกและผลดิบ*เป็นยาคุมธาตุ *ดอก เปลือก และเนื้อในเมล็ด*แก้ท้องร่วง บิด อาเจียน *ใบ*เผาสูดควันแก้ไอและโรคเกี่ยวกับลำคอ *ยาง*แก้โรคผิวหนัง *ผลสุก*เป็นยาระบายอ่อนๆ บำรุงกำลัง ขับปัสสาวะ.

มะม่วงขาว หลักที่ ๒๑๐

สันนิษฐานว่าเป็นมะม่วงพันธุ์หนึ่ง.

ดู *มะม่วง.*

มะลิ

Jasminum sambac (L.) Aiton วงศ์ Oleaceae.

มะลิมีหลายชนิด เช่น มะลิลา มะลิซ้อน มะลิเลื้อย เป็นไม้พุ่ม ใบสีเขียว ดอกสีขาว กลิ่นหอม ดอกเป็นไม้มงคลสำหรับบูชาพระ ตกแต่งเป็นเครื่องประดับและเครื่องมงคลต่างๆ.

สรรพคุณ *ดอกมะลิ*จัดอยู่ในพิกัดยาไทย เกสรทั้งห้า มีดอกมะลิ ดอกพิกุล ดอกบุนนาค ดอกสารภี และเกสรบัวหลวง เกสรทั้งเจ็ด เพิ่มดอกจำปา ดอกกระดังงา เกสรทั้งเก้า เพิ่มดอกลำดวน ดอกลำเจียก *ราก*ฝนกินแก้ร้อนใน เสียดท้อง ขับระดู *ใบ*รักษาแผลพุพองและฝีดาษให้แห้งเร็ว แก้ไข้ ขับน้ำนม *ต้น*ขับเสมหะ ขับเลือด *ดอก*ทำให้จิตใจชุ่มชื่น แก้ไข้ตัวร้อน ตาเจ็บ บดละเอียดสุมศีรษะเด็กแก้หวัด.

มันนก หลักที่ ๑๗๙

Dioscorea inopinata Prain et Burkill วงศ์ Dioscoreaceae

มันชนิดหนึ่ง หัวใช้กินได้.

เมรัย หลักที่ ๒๔๖

ชื่อพ้อง สุรา เหล้า.

ของเหลวได้จากการหมักธัญพืชชนิดต่างๆ หรือผลไม้ที่มีรสหวานในระยะเวลาที่เหมาะสม มีองค์ประกอบหลักเป็นอัลกอฮอล์ประเภทเอธานอล.

สรรพคุณ มีรสเมา กระทุ้งพิษ ขับเลือดลม ใช้เป็นน้ำกระสายยาจะทำให้ยาแล่นเร็ว.

เมี่ยง หลักที่ ๗๑

Camellia sinensis (L.) Kuntze var. *assamica* (Mast.) Kitam. วงศ์ Theaceae.

ชา คำโบราณ ปัจจุบันภาษาถิ่นพายัพและอีสานตอนบนยังเรียกต้นชาว่าเมี่ยง.

สรรพคุณ *ใบอ่อนและยอดอ่อน*แห้งต้มน้ำ ใช้เป็นน้ำกระสายยา

และใช้ดื่ม มีรสฝาด ชุ่มคอ แก้ท้องร่วง ท้องเสีย ขับปัสสาวะ บำรุงธาตุ ทำให้คึกคักมีชีวิตชีวา ฝาดสมาน หากดื่มน้ำชามากเกินไปอาจทำให้มีอาการเหน็บชา โลหิตจาง นอนไม่หลับ ใจสั่น.

ไม้ หลักที่ ๑๗๖

๑. คำรวมเรียกพืชทั่วไป.

๒. เรียกเนื้อของต้นไม้.

ไม้จันทน์ หลักที่ ๑๑๖

เนื้อไม้หรือแก่นของต้นจันทน์.

ดู *แก่นจันทน์* และ *จันทน์* ประกอบ.

ยาง หลักที่ ๒, ๑๓๑, ๒๘๒, ๓๐๕

ชื่อไม้ยืนต้นหลายชนิดในวงศ์ Dipterocarpaceae เช่น

๑. *ยางนา* *Dipterocarpus alatus* Roxb. ex G. Don ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ลำต้นเปลาตรงสีเทาอมขาว โคนต้นมักเป็นพูพอน ใบเดี่ยว แผ่นใบค่อนข้างหนามีขนประปราย ดอกออกเป็นช่อสั้นๆ ตามซอกใบใกล้ปลายกิ่ง ดอกย่อยสีชมพู ผลรูปกลมรีมีปีกยาว ๒ ปีก ปีกสั้น ๓ ปีก.

๒. *ยางแดง* *Dipterocarpus turbinatus* C.F. Gaertn. ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่คล้ายยางนา โคนต้นไม่มีพูพอน ผลรูปกลมรีมีปีกแต่ขนาดเล็กกว่าผลยางนา.

๓. *ยางพลวง* *Dipterocarpus tuberculatus* Roxb. ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่คล้ายยางนา ดอกย่อยสีแดงอมม่วง ผลรูปกรวย.

สรรพคุณ *น้ำมันยาง*เป็นของเหลวข้น สีน้ำตาลถึงสีดำปนเขียว เมื่อนำมากลั่นด้วยไอน้ำจะได้น้ำมันระเหยง่าย มีรสร้อนเมาขื่น ห้ามหนอง สมานแผล ใช้ทาแผลเน่าเปื่อย แผลมีหนอง แผลโรคเรื้อน แก้โรคหนองในขับปัสสาวะ แก้แผลในทางเดินปัสสาวะ แก้มุตกิตระดูขาว ขับเสมหะ *น้ำมันยางผสมกับเมล็ดกุยช่าย* (*Allium tuberosum* Roxb.) คั่วให้เกรียมบดละเอียดใช้อุดฟันแก้ฟันผุ.

ยางสนข้น หลักที่ ๑๑๖

ยางที่ได้จากต้นสน.

ดู *สน* ประกอบ.

ยิโถ หลักที่ ๒๕๗

ดู *ยี่โถ*.

ยี่โถ

Nerium oleander L. วงศ์ Apocynaceae

ไม้พุ่ม ทุกส่วนมียางขาว ใบเดี่ยวออกรอบข้อ แผ่นใบแคบยาวปลายใบและโคนใบแหลม ดอกช่อออกที่ปลายกิ่ง มีทั้งกลิ่นหอมและไม่มีกลิ่น มีหลายสี เช่น ขาว ชมพู แดง กลีบดอกเชื่อมกันตอนโคนเป็นรูปกรวย ปลายแยกเป็น ๕ กลีบ ผลเป็นฝักรูปยาวภายในมีเมล็ดจำนวนมาก.

สรรพคุณ มีสารประกอบพวก cardiac glycoside, nerioside และ oleandroside ซึ่งเป็นพิษอย่างแรง ทำให้เวียนศีรษะ หน้ามืด คลื่นไส้ อาเจียนอย่างรุนแรง ปวดท้อง ชีพจรเต้นช้าลง หัวใจเต้นผิดปรกติ รูม่านตาขยาย ถ่ายอุจจาระเป็นเลือด ง่วงซึม หมดสติ หายใจขัด ในที่สุดอาจถึงแก่ความตาย.

รวก หลักที่ ๑๐๔

Thyrsostachys siamensis Gamble วงศ์ Gramineae

ไผ่ชนิดหนึ่ง ขึ้นเป็นกอแน่น ลำตรงไม่แตกแขนงตอนโคน สูงได้ถึง ๑๕ เมตร เนื้อผนังหนา สีเขียว ข้อเรียบ กาบหุ้มลำยาวได้ถึง ๒๐ เซนติเมตร บางและโอบซ้อนทับแนบชิดหุ้มลำแน่นไม่หลุดร่วงแม้เมื่อลำแก่ ใบรูปเรียวยาวขอบใบสากคาย ดอกออกเป็นช่อยาว ช่อดอกย่อยประกอบด้วยดอกที่สมบูรณ์ ๒ ดอก มีขนาดเล็กมาก ไม่ตายเมื่อออกดอก ผลรูปรีมีกาบแข็งหุ้มคล้ายเมล็ดข้าวเปลือก.

สรรพคุณ *หน่อ*ใช้เป็นอาหาร *ใบ*เป็นยาขับฟอกระดู *ต้น*น้ำกินขับพยาธิ *ตาใบ*ขับพยาธิ *ราก*รักษาเกลื้อน *ต้น*น้ำกินขับปัสสาวะ แก้หนองใน.

ดู *ไผ่* ประกอบ.

รง หลักที่ ๑๓๑

๑. ยางของพืชหลายชนิดในสกุล *Garcinia* วงศ์ Guttiferae.

๒. *Garcinia hanburyi* Hook.f. วงศ์ Guttiferae.

ไม้ต้น เปลือกเรียบสีเทา ยางสีเหลือง ใบเดี่ยวเรียงตรงข้าม ดอกสีเหลืองอ่อน กลิ่นหอม ดอกเพศผู้ออกเป็นกระจุกเล็กๆ ตามง่ามใบและกิ่ง กลีบดอก ๔ กลีบ มีเกสรจำนวนมาก ดอกเพศเมียขนาดใหญ่กว่าเล็กน้อย ออกตามข้อกิ่ง ผลค่อนข้างกลมแข็ง.

สรรพคุณ *เปลือกต้น*เป็นยาระบาย ขับพยาธิ *ยาง*เป็นยา และใช้ทำสีย้อมผ้า สีเขียนภาพ ให้รงที่ดีที่สุด มีสีเหลืองนวล เรียกว่า รงทอง (gamboge).

รัก หลักที่ ๑๓๑, ๑๔๔, ๑๗๖, ๓๑๔, ๓๑๖

๑. *Calotropis gigantea* (L.) Dryander ex W.T.Aiton วงศ์ Asclepiadaceae

รักดอกสีม่วง ไม้พุ่มขนาดเล็ก ทุกส่วนมียางสีขาว กิ่งมีขน ใบเดี่ยวเรียงตรงกันข้าม เนื้อใบหนา ใต้ใบมีขนนุ่ม ดอกออกเป็นช่อตามซอกใบหรือที่ปลายกิ่ง ดอกย่อยสีม่วง กลีบเลี้ยงมี ๕ กลีบ กลีบดอกมี ๕ กลีบโคนเชื่อมติดกัน มีรยางค์เป็นสันคล้ายมงกุฎ ๕ สัน ผลเป็นฝัก เมล็ดแบนสีน้ำตาล มีจำนวนมาก มีขนสีขาวเป็นกระจุกอยู่ที่ปลายด้านหนึ่ง.

๒. *Calotropis procera* (Ait.) R.Br. วงศ์ Asclepiadaceae

รักดอกสีขาว มีลักษณะเหมือนรักดอกสีม่วง ต่างกันที่สีของดอก.

สรรพคุณ รักทั้ง ๒ ชนิดมีสรรพคุณเสมอกันใช้แทนกันได้ *ราก*มีรสเฝื่อนขม แก้ไข้เหนือ บิด มูกเลือด *เปลือกราก*รสเฝื่อนขม แก้บิด ขับเหงื่อ ขับเสมหะ ทำให้อาเจียน *เปลือกต้น*รสเฝื่อนเมา ขับน้ำเหลืองเสีย ทำให้อาเจียน *ใบ*รสเฝื่อน แก้โรคริดสีดวงทวาร คุดทะราด *ดอก*รสเฝื่อน แก้หืดไอ หวัด เป็นยาเจริญอาหาร ยาช่วยย่อย *ฝัก*รสเฝื่อน แก้รังแค *น้ำยางจากต้น*รสร้อนเมา เป็นยาถ่ายอย่างแรง แก้ปวดหูปวดฟัน ขับพยาธิ แก้ริดสีดวงในลำไส้ กินมากทำให้อาเจียน แก้กลากเกลื้อน.

รักที่นำยางหรือน้ำรักมาใช้ในงานศิลปกรรมไทย โดยเฉพาะงานฝีมือที่เรียกว่าลงรักปิดทอง เป็นรักจากพืชในวงศ์ Anacardiaceae หลายชนิด เช่น รักหลวง [*Gluta usitata* (Wall.) Ding Hou].

รัง หลักที่ ๒๐๔, ๒๐๘, ๒๑๑

Shorea siamensis Miq. วงศ์ Dipterocarpaceae

ไม้ต้น ลำต้นเปลาแตกร่องลึก ชันสีเหลืองขุ่น เปลือกในสีน้ำตาลแดง ใบเดี่ยวเรียงสลับ ผิวใบเกลี้ยงถึงมีขนนุ่ม ดอกช่อออกตามกิ่งและปลายกิ่ง สีเหลืองอ่อน ผลรูปไข่ปลายเป็นติ่งแหลม มีปีก.

สรรพคุณ *ชัน*ใช้ผสมน้ำมันทาไม้ยาแนวเรือ *เปลือกต้น*เป็นยาฝาดสมาน แก้ท้องเสีย.

ลาง หลักที่ ๑, ๓

ขนุน.

ลูกส้ม หลักที่ ๓๘

ผลไม้รสเปรี้ยว.

ดู *ผลไม้.*

ลูกหวาน หลักที่ ๓๘

ผลไม้รสหวาน.

ดู *ผลไม้.*

ลูกหมากรากไม้ หลักที่ ๘๒

ดู *ผลไม้.*

เวฬุวัน หลักที่ ๖๗, ๒๐๔

ป่าไผ่.

ดู *ไผ่.*

สน หลักที่ ๑๑๖

๑. *Pinus merkusii* Jungh. et de Vriese วงศ์ Pinaceae

สนสองใบ ไม้ต้น ลำต้นเปลาตรง เปลือกหนาสีน้ำตาลเข้มเกือบดำ ใบออกเป็นกลุ่ม กลุ่มละ ๒ ใบ รูปเข็ม ดอกแยกเพศแต่อยู่บนต้นเดียวกัน ช่อดอกเพศผู้ออกเป็นกระจุกทั่วปลายกิ่งที่เรือนยอด ช่อดอกเพศเมียสีม่วงออกตามปลายกิ่งใหญ่ๆ ขนาดใหญ่กว่าดอกเพศผู้ ผลรูปกรวย เมล็ดมีจำนวนมาก ขนาดเล็ก มีปีก พบขึ้นสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ๕๐-๑,๓๐๐ เมตร.

๒. *Pinus kesiya* Royle ex Gordon วงศ์ Pinaceae

สนสามใบ ไม้ต้น ลักษณะคล้ายสนสองใบแต่ใบออกเป็นกลุ่ม กลุ่มละ ๓ ใบ ผลรูปไข่ พบขึ้นสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ๑,๐๐๐-๑,๖๐๐ เมตร.

สรรพคุณ สนทั้ง ๒ ชนิดมีคุณเสมอกัน *แก่น*มีรสขมฝาดเผ็ดมัน ต้มกับน้ำดื่มแก้ไข้เพื่อเสมหะ ช่วยกระจายลม ระงับประสาท แก้ฟุ้งซ่าน อ่อนเพลีย คลื่นไส้อาเจียน บำรุงไขกระดูกและไขข้อ แก้ท้องเดิน *กระพี้*มีรสขมเผ็ดมัน ต้มน้ำดื่มแก้ไข้สันนิบาต *น้ำมันสน*มีรสเผ็ดร้อน ใช้ทาแก้เคล็ดขัดยอก อักเสบบวม ลำไส้พิการ มดลูกอักเสบ *ชันสน*รสฝาดมันร้อน สมานแผล แก้บิด เป็นยาปิดธาตุ.

สบู หลักที่ ๑๕

แฝก.

สมอ หลักที่ ๒๘๖

ไม้ต้นหลายชนิดในสกุล *Terminalia* วงศ์ Combretaceae มีสรรพคุณทางเภสัชกรรมไทย เช่น

Terminalia chebula Retz. var. *chebula* วงศ์ Combretaceae

สมอไทย สมออัพยา ไม้ต้นขนาดกลางถึงใหญ่ ลำต้นเปลาตรง เปลือกหนาสีน้ำตาลแก่ค่อนข้างดำ ใบเดี่ยวเรียงตรงกันข้ามหรือเกือบตรงกันข้าม ดอกออกเป็นช่อยาวบริเวณแผลใบใกล้ปลายกิ่ง ดอกเป็นกระจุก กระจุกละ ๔-๗ ช่อ ดอกย่อยขนาดเล็กสีขาวนวลหรือสีเหลืองอ่อน มีกลิ่นหอม ผลมีเนื้อ รูปไข่กลับ รูปไข่ หรือรูปกระสวย อาจมีเหลี่ยม ๕ เหลี่ยมหรือน้อยกว่า เมล็ดแข็ง.

*สรรพคุณ ผลสมอที่แก่จัด*อยู่ในพิกัดยาไทย ๒ พิกัด คือ พิกัดตรีผลา มีผลสมอไทย ผลสมอพิเภก ผลมะขามป้อม พิกัดตรีสมอ มีผลสมอเทศ ผลสมอไทย ผลสมอพิเภก *ผลอ่อน*มีรสเปรี้ยว เป็นยาระบาย แก้โลหิตในท้อง น้ำดีพิการ เสมหะพิการ *ผลแก่*มีรสฝาดเปรี้ยวขมเล็กน้อย แก้ไข้เพื่อเสมหะ แก้โลหิตในอุทร น้ำดีพิการ เป็นยาระบาย แก้ลมป่วง พิษร้อนภายใน ลมจุกเสียด ถ่ายพิษไข้ คุมธาตุ แก้ไอ เจ็บคอ ขับน้ำเหลืองเสีย เสมหะเป็นพิษ ดีพลุ่ง อาเจียน บำรุงร่างกาย ดองกับน้ำมูตรโคดื่มแก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย ตามข้อ แก้อ่อนเพลีย บดเป็นผงโรยแผลเรื้อรัง *เนื้อผลสมอ*มีรสฝาดเปรี้ยว แก้บิด ท้องผูก ท้องขึ้น อืดเฟ้อ โรคเกี่ยวกับน้ำดี ท้องมาน ตับม้ามโต แก้อาเจียน สะอึก หืดไอ ท้องร่วงเรื้อรัง.

สัก หลักที่ ๑๔, ๘๗, ๑๓๑, ๑๔๔, ๒๒๕

Tectona grandis L.f. วงศ์ Labiatae

ไม้ต้นขนาดใหญ่ ใบเดี่ยวเรียงตรงข้าม ดอกช่อขนาดใหญ่ออกที่ปลายกิ่งและซอกใบ กลีบดอกสีขาว เชื่อมติดกันเป็นหลอดสั้น ผลรูปค่อนข้างกลมหุ้มมิดด้วยกลีบเลี้ยงที่ขยายตัว.

*สรรพคุณ แก่น*ขับปัสสาวะ แก้บวมน้ำ แก้ไข้ *แก่นและใบ*ขับลมในลำไส้ แก้เบาหวาน ปัสสาวะพิการ ไตพิการ *เปลือกต้น*เข้ายาคุมธาตุ.

สัตตู หลักที่ ๒๐๔

ข้าวตู ขนมชนิดหนึ่ง ปรุงจากข้าวสุกตากแห้งคั่วแล้วตำให้ละเอียด เคล้ากับน้ำตาลและมะพร้าว กินบำรุงกำลัง.

สามหาว หลักที่ ๒๕๗

Monochoria hastata (L.) Solms วงศ์ Pontederiaceae

สามหาว ผักตบไทย ไม้น้ำ ลำต้นส่วนที่เป็นเหง้าจมอยู่ในโคลน เป็นเหง้าใต้ดิน ลำต้นส่วนเหนือดินสูงประมาณ ๔๐-๑๐๐ เซนติเมตร มีกาบใบหุ้มตลอด ใบรูปหัวลูกศร ดอกช่อออกบริเวณใกล้แผ่นใบ มีดอกย่อยจำนวนมาก กลีบดอกบาง สีม่วงอมน้ำเงินหรือสีฟ้าปนน้ำเงิน.

*สรรพคุณ ก้านใบและดอกอ่อน*ใช้เป็นอาหาร *ดอก*ผสมเครื่องยาอื่นปรุงเป็นยามหาชุมนุมใหญ่สันนิบาต แก้โรคทั่วไปได้ถึง ๙๖ จำพวก.

สารภี หลักที่ ๙๓, ๒๘๖

Mammea siamensis Kosterm. วงศ์ Guttiferae

ไม้ต้นขนาดกลาง เปลือกต้นสีเทาดำ แตกล่อนเป็นสะเก็ด ใบเดี่ยวออกตรงข้ามเป็นคู่ๆ แต่ละคู่สลับทิศกัน ดอกออกเป็นช่อตามกิ่ง ช่อเดียวหรือหลายช่อ ดอกสีขาวเปลี่ยนเป็นสีเหลืองเมื่อจะโรย กลิ่นหอมมาก กลีบดอกมี ๔ กลีบ โคนเป็นกระพุ้ง เกสรเพศผู้มีจำนวนมาก ผลรูปกระสวย เมื่อสุกสีเหลือง เนื้อสีเหลืองหรือสีแสดหุ้มเมล็ด.

*สรรพคุณ ดอกสารภี*อยู่ในพิกัดเกสรทั้งห้า มีดอกมะลิ ดอกพิกุล ดอกบุนนาค ดอกสารภี เกสรบัวหลวง เกสรทั้งเจ็ด เพิ่มดอกจำปา ดอกกระดังงา เกสรทั้งเก้า เพิ่มดอกลำดวน ดอกลำเจียก เป็นเครื่องยาที่มีกลิ่นหอมนิยมเข้ายาหอม บำรุงหัวใจ แก้วิงเวียน *ดอก*มีกลิ่นหอม รสขมเย็น แก้โลหิตพิการ แก้ไข้ที่มีพิษร้อน เจริญอาหาร บำรุงหัวใจ ชูกำลัง บำรุงครรภ์รักษา

สาล หลักที่ ๘๖

ดู *สาละ*.

สาละ

Shorea robusta C.F. Gaertn. วงศ์ Dipterocarpaceae

ไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ลำต้นเปลาตรง เปลือกสีเทา แตกเป็น

ร่องเป็นสะเก็ดทั่วไป ใบเดี่ยวรูปไข่กว้าง ปลายใบเป็นติ่งแหลมสั้นๆ ขอบใบเป็นคลื่น ดอกออกเป็นช่อสั้นๆ ตามปลายกิ่งและง่ามใบ กลีบดอกยาวสีขาวอมเหลือง มีกลิ่นหอม ผลเป็นผลชนิดแห้งแข็งมีปีก พบมากทางภาคเหนือของประเทศอินเดียและเนปาล.

สรรพคุณ *เนื้อไม้*ใช้ทำธูป *ยาง*เป็นยาฝาดสมาน แก้บิด.

พืชอีกชนิดหนึ่งเป็นของอเมริกาใต้ที่นำมาปลูกในศรีลังกา แล้วแพร่หลายเข้ามาในประเทศไทย คือ *Couroupita guianensis* Aubl. วงศ์ Lecythidaceae

สาละลังกัง สาละลังกา ลูกปืนใหญ่ ไม่ใช่ต้นสาละในพุทธประวัติ เป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ เปลือกสีน้ำตาล ใบเดี่ยวออกเวียนสลับตามปลายกิ่ง รูปใบหอกกลับ ปลายแหลม ขอบใบจักตื้นๆ ดอกช่อใหญ่ยาวออกตามโคนต้น ดอกสีชมพูอมเหลืองและแดง กลีบดอกป้อมเป็นกระพุ้ง กลิ่นหอมแรง เกสรเพศผู้มีจำนวนมาก ผลกลมสีน้ำตาล ภายในมีเมล็ดหลายเมล็ด.

สีเสียด หลักที่ ๖๗

Acacia catechu (L.f.) Willd. วงศ์ Leguminosae-Mimosoideae

สีเสียด สีเสียดเหนือ สีเสียดแก่น (pale catechu) เป็นไม้ต้นขนาดกลาง กิ่งมีหนามเล็กๆ เป็นคู่ๆ ใบประกอบแบบขนนก ๒ ชั้น ดอกออกเป็นช่อรูปทรงกระบอก ออกตามซอกใบ ๑-๓ ช่อ ดอกย่อยเมื่อบานใหม่ๆ สีขาวนวลเปลี่ยนเป็นสีเหลืองเมื่อจะโรย ผลเป็นฝักแบน.

สรรพคุณ *เปลือกต้น*แก้บิด ท้องเดิน ต้มกับน้ำใช้ล้างแผลเปื่อย *แก่น*ต้มกินแก้ท้องเดิน ฝนกับน้ำทาแก้โรคผิวหนัง สารที่สกัดจากการใช้แก่นต้มเคี่ยวกับน้ำจนข้น ทิ้งให้เย็น มีลักษณะเป็นก้อนแข็งเปราะสีน้ำตาล รสฝาด เรียกว่า สีเสียด ใช้กินกับหมากพลูกันปูนกัดปาก และใช้เป็นยาแก้ท้องเดิน ฝนกับน้ำทารักษาแผลน้ำกัดเท้า และใช้เป็นสีย้อมให้สีน้ำตาลแดง.

นอกจากนี้ ยังมีพืชและผลผลิตจากพืชอีก ๒ อย่าง ที่เรียกว่า สีเสียด คือ

๑. *Pentace burmanica* Kurz วงศ์ Tiliaceae

สีเสียดเปลือก ไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ลำต้นเปลาตรง เปลือกสีเทา เปลือกในเป็นเส้นหยาบๆ สีน้ำตาลแดง ใบเดี่ยวเรียงสลับกัน ดอกออกรวมเป็นช่อตามปลายกิ่ง ดอกเล็กสีขาว กลีบดอกมี ๕ กลีบ ผลรูปกระสวยมีครีบบางๆ ตามยาว.

สรรพคุณ *เปลือกต้น*รสฝาดหวาน ต้มน้ำกินแก้บิด ท้องร่วง อมเคี้ยวแก้แผลในปากและลำคอ ฝนเอาน้ำทาแผลเน่าเปื่อยพุพอง.

๒. *Choerospondias axillaris* (Roxb.) B.L. Burtt et Hill วงศ์ Anacardiaceae

สีเสียดเทศ สีเสียดแขก (gambier) ไม้พุ่มรอเลื้อย ใบเดี่ยวออกตรงกันข้าม โคนก้านใบมีหนามแหลมโค้งงอเป็นตะขอเกาะ ดอกออกเป็นกระจุกอัดกันแน่นเป็นช่อกลม.

สรรพคุณ *ใบและกิ่งอ่อน* หมักแล้วต้มเคี่ยวมีรสฝาด บดเป็นผงหรือต้มกินแก้ท้องร่วง บิด มูกเลือด สมานแผล ใส่แผลเน่าเปื่อย.

สุรา หลักที่ ๒๔๖, ๒๔๗

ดู *เมรัย.*

หญ้า หลักที่ ๒๑, ๑๐๔, ๒๐๕, ๒๒๒

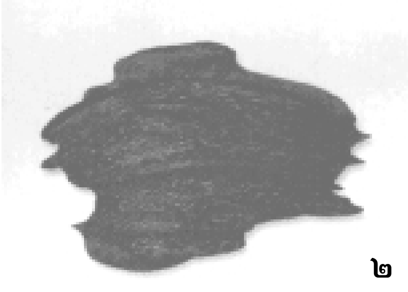
พืชหลายชนิดในวงศ์ Gramineae ที่มีสรรพคุณในทางเภสัชกรรมไทย เช่น

๑. *หญ้าตีนกา หญ้าตีนตุ๊ดตู่* *Acrachne racemosa* (Heyne ex Roth) Ohwi หญ้าขนาดเล็ก ลำต้นอ่อนกลมกลวงเป็นปล้อง ทอดนอนไปตามหน้าดิน ยอดตั้ง ไม่มีขน ใบเดี่ยวออกเป็นกระจุกที่โคนต้นรูปแคบเรียวยาวสีเขียวนวล ดอกออกเป็นช่อมีดอกย่อยขนาดเล็กจำนวนมาก ช่อดอกมีรูปคล้ายตีนกาหรือตีนตุ๊ดตู่.

สรรพคุณ *ทั้งต้น*มีรสขมเย็น ต้มน้ำดื่มทำให้ชุ่มชื่นใจ แก้พิษไข้ พิษกาฬ ช้ำใน พอกแก้ฟกบวม ปวดแสบปวดร้อนตามร่างกาย.

๒. *หญ้าไทร* *Leersia hexandra* Sw. ลำต้นอ่อนทอดเลื้อยขนานไปกับพื้นดิน ปลายยอดชูตั้งขึ้น ข้อตอนล่างจะมีรากแตกออกยึดพื้นดิน ใบเดี่ยวรูปยาวแคบ คม ปลายใบแหลม ดอกเป็นช่อรวม ช่อดอกย่อยแต่ละช่อประกอบด้วยดอกย่อยเพียงดอกเดียว ดอกย่อยมีกลีบเพียงคู่เดียว มีขนที่ผิวด้านนอก ผลแห้งมีเมล็ดเดียว.

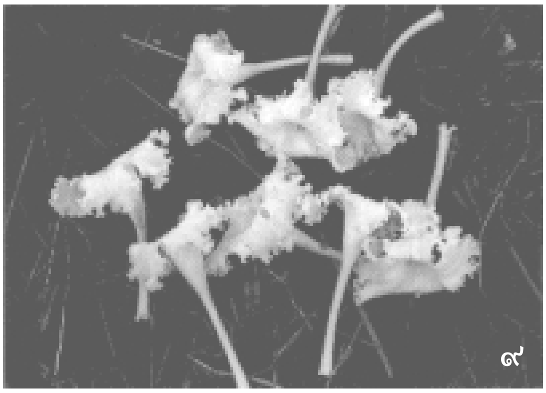

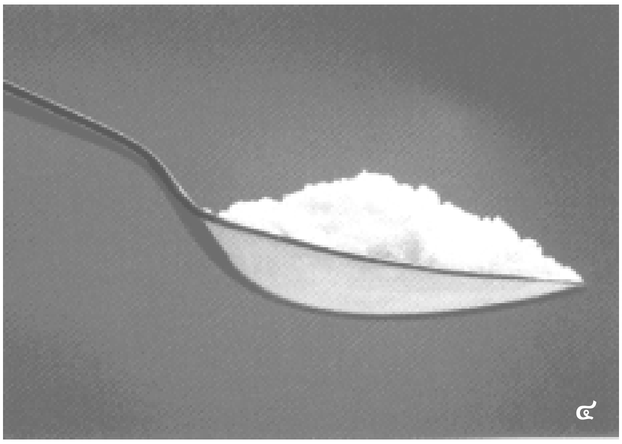

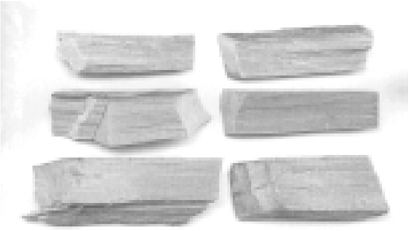

๑. กระดังงา
๒. เครื่องยากฤษณา
๓. กระทิงหรือกากะทิง
๔. การบูร
๕. กำยาน
๖. แก้ว
๗. ขมิ้นอ้อย
๘. ข่อย
๙. แคฝอยหรือแคป่า
๑๐. งา

๑๑

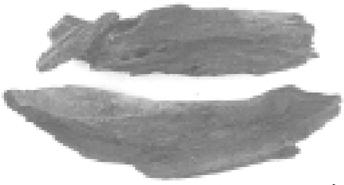
๑๕

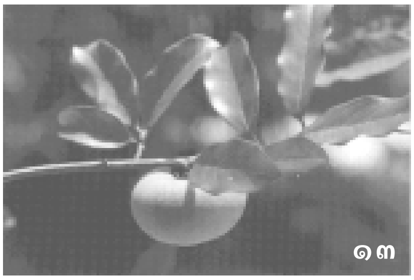
๑๗

๑๘

๑๒

๑๓

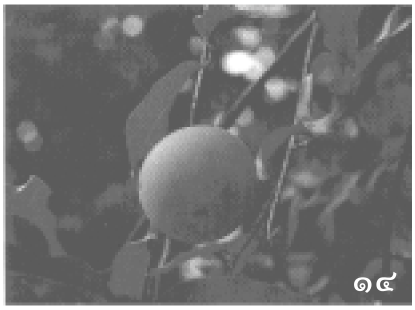
๒๒

๒๓

๑๙

๑๔

๒๔

๑๖

๒๐

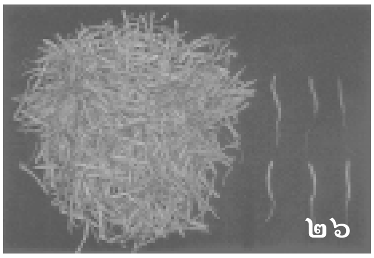

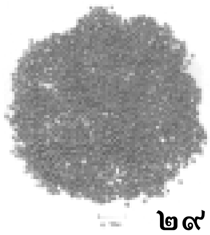
๒๑

๒๕

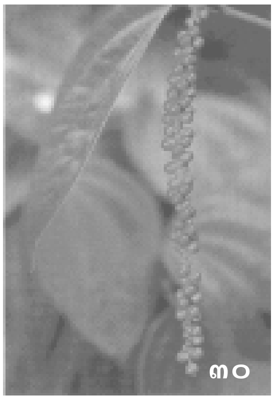
๑๑. จันทน์ขาว
๑๒. จันทน์แดง
๑๓. จันอิน
๑๔. จันโอ
๑๕. จันทน์ชะมด
๑๖. จันแดงหรือจันทน์ผาที่มีเชื้อราลง
๑๗. ลูกจันทน์จากต้นจันทน์เทศ
๑๘. ดอกจันทน์จากต้นจันทน์เทศ
๑๙. จันทนา
๒๐. จำปา
๒๑. จำปี
๒๒. จิกนา
๒๓. ช่อดอกตะเคียน
๒๔. น้ำเต้า
๒๕. บัวหลวง

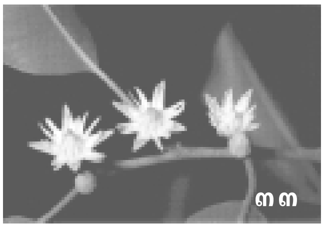

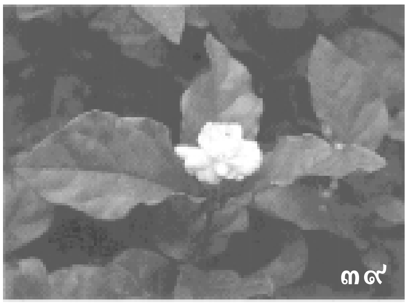

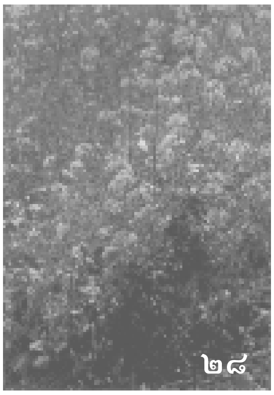

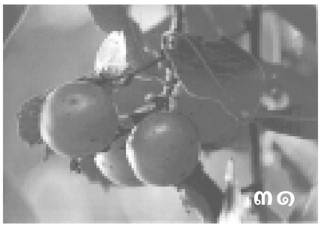

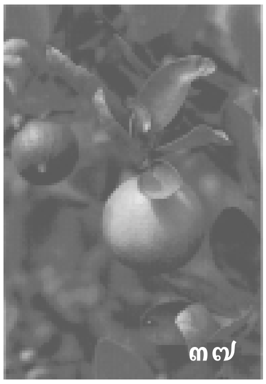

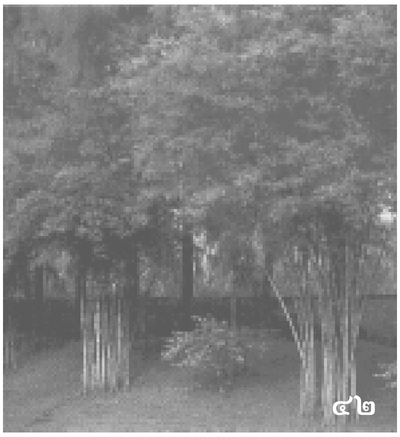

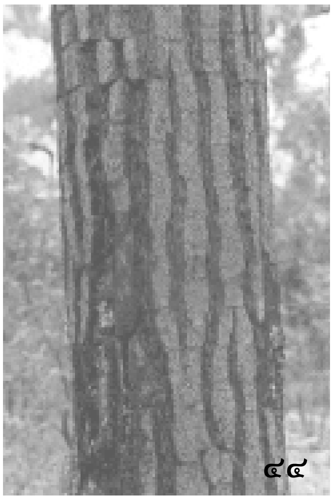

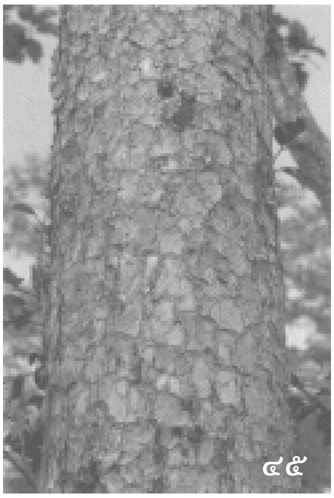
๒๖. เกสรบัวหลวง
๒๗. บุนนาค
๒๘. พืชที่ให้เมล็ดพรรณผักกาดขาว
๒๙. เมล็ดพรรณผักกาดดำ
๓๐. พริกไทย
๓๑. พลับหรือมะพลับ
๓๒. พลู
๓๓. พิกุล
๓๔. มะขวิด
๓๕. มะขาม
๓๖. มะขามป้อม
๓๗. มะนาว
๓๘. มะพร้าว
๓๙. มะลิ
๔๐. เมี่ยงหรือชา
๔๑. ยางนา
๔๒. รวก

๔๓. รัก
๔๔. สนสองใบ
๔๕. สนสามใบ
๔๖. สมอไทย
๔๗. สารภี
๔๘. สีเสียด สีเสียดเหนือ หรือสีเสียดแก่น
๔๙. หญ้าไทร
๕๐. อ้อยแดง

สรรพคุณ *ทั้งต้น*มีรสจืดขื่น ต้มน้ำดื่มเป็นยาขับปัสสาวะ ขับฟอกโลหิตระดู แก้ระดูเป็นลิ่มเป็นก้อนแข็งดำเน่าเหม็น ขับฟอกพิษในตับ.

๓. *หญ้าปากควาย* *Dactyloctenium aegyptium* (L.) P.Beauv. ลำต้นอาจทอดเลื้อยไปกับดินหรือตั้งตรง แบน เหนียว ใบเดี่ยวรูปยาวแคบ มีแถบสีเหลืองใสจากโคนใบ มีขนสากที่ใกล้ปลายใบ ดอกเป็นช่อรวม มีช่อดอกหลายช่อ ดอกย่อยมีกลีบเพียงคู่เดียว ผลแห้งมีเมล็ดเดียว.

สรรพคุณ มีรสขมเย็น ต้มน้ำดื่มเป็นยาดับพิษกาฬ แก้พิษไข้ แก้ไข้หัวทุกชนิด แก้พิษฝี พอกแก้ปวดบวม อักเสบ ดับพิษร้อน.

หญ้าคา หลักที่ ๒๐๔, ๒๐๕, ๒๐๖, ๒๐๗, ๒๐๘, ๒๑๐, ๒๑๑

ดู *คา*.

หมาก หลักที่ ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๘, ๑๔, ๗๑, ๗๖, ๘๘, ๙๕, ๙๙, ๑๐๓, ๑๐๗, ๑๑๙, ๑๒๑, ๑๒๒, ๓๐๑, ๓๐๖, ๓๑๘

๑. ความหมายทั่วไป โบราณหมายถึงไม้ต้นที่มีผล.

๒. *Areca catechu* L. วงศ์ Palmae

ไม้ต้นจำพวกปาล์ม ลำต้นไม่มีกิ่งก้าน ใบประกอบแบบขนนกเรียงตัวหนาแน่นที่ปลายยอด ใบย่อยรูปใบหอกแกมรูปดาบ ดอกเป็นช่อขนาดใหญ่ มีใบประดับหุ้ม ดอกแยกเพศอยู่บนต้นเดียวกัน กลีบดอกสีขาวแกมเหลือง ผลออกเป็นทะลาย ผลรูปไข่หรือรูปกระสวย สีเขียวเข้ม ผลแก่มีสีแดงแกมส้ม มีเมล็ดเดียว.

สรรพคุณ *ใบ*ขับพิษภายในและภายนอก ถอนพิษปรอทตามไรฟัน แก้ปากเปื่อย ต้มอาบแก้เม็ดผดผื่นคัน *ดอกตัวผู้*บำรุงกระเพาะ แก้ร้อนในกระหายน้ำ *ผลอ่อน*เจริญอาหาร ขับเสมหะ แก้อาเจียน แก้ไอ สมานแผล *เปลือกผลแก่*ขับลม ขับปัสสาวะ แก้ท้องอืดแน่น บิด ท้องเสีย *เมล็ด*สมานแผล แก้บิด แก้ปวด ฆ่าพยาธิ ฝนทาแผลเน่าเปื่อย รักษาโรคในปากและรอยแผลเป็น *หมากสง* (หมากสุก) แก้เสมหะ ปิดธาตุ สมานแผล *ราก*แก้พิษไข้ร้อน สมานลำไส้ ถอนพิษบาดแผล *หมากแขวน* (รากที่งอกเหนือดิน) แก้พิษร้อน สมานลำไส้.

หมากส้ม หลักที่ ๑

ผลไม้ที่มีรสเปรี้ยว.

หมากหวาน หลักที่ ๑

ผลไม้ที่มีรสหวาน.

หวาย หลักที่ ๘, ๒๙๓

พืชหลายชนิดหลายสกุลในวงศ์ Palmae ขึ้นเป็นกอ ลำต้นยาวทอดเลื้อย ผิวเกลี้ยง ลำเถาเหนียว กาบและก้านใบมีหนาม ใบรวมรูปขนนก ใบย่อยเรียวยาว เช่น หวายตะค้าทอง (Calamus caesius Bl.) หวายขม (*C. viminalis* Willd.).

สรรพคุณ *ยอดอ่อน*กินเป็นผัก หัวใช้ทำยา.

อ้อย หลักที่ ๒, ๙๗, ๙๙, ๑๑๖, ๑๓๑, ๒๒๒

พืชในสกุล *Saccharum* วงศ์ Gramineae ๒ ชนิด คือ อ้อย *Saccharum officinarum* L. ใช้ผลิตน้ำตาลทราย และน้ำอ้อยที่ใช้ในงานศิลปกรรมไทย อีกชนิดหนึ่ง คือ อ้อยแดง อ้อยตาแดง *Saccharum chinensis* Roxb. ใช้ในเภสัชกรรมไทย.

อ้อยแดง อ้อยตาแดง เป็นพืชพวกหญ้า แตกกอ ลำต้นตั้งตรงมีข้อปล้องสีแดงคล้ำ เนื้อในสีขาว มีรสหวาน ใบเดี่ยวออกตามข้อเรียงสลับกัน ใบรูปยาวเรียว ขอบใบจักละเอียดและคม มีกาบใบโอบหุ้มข้ออยู่ ดอกออกเป็นช่อที่ปลายยอด มีดอกย่อยขนาดเล็กจำนวนมาก สีขาว.

สรรพคุณ *น้ำอ้อยสด*มีรสหวานเย็น ขับปัสสาวะ เจริญอายุ ทำให้มีกำลัง แก้กำเดาและลมกระจายเสมหะ ผายธาตุ แก้หืดไอ แก้ไข้ *ตาอ้อย*มีรสขมกว่าเปลือก แก้พิษตานซางของเด็ก แก้ตัวร้อน *เปลือกต้น*มีรสหวานขม แก้ตานขโมย แผลเน่าเปื่อย *ชานอ้อย*มีรสจืดหวาน แก้แผลเรื้อรัง ฝีอักเสบบวม.

อัญชันสีม่วง หลักที่ ๒๕๗

Clitoria ternatea L. วงศ์ Leguminosae

ไม้เถา ใบดกเป็นพุ่มทึบ ดอกสีน้ำเงินหรือสีครามแก่ ม่วงอ่อน หรือสีขาว มีทั้งชนิดกลีบลาและกลีบซ้อน.

สรรพคุณ *ดอก*ใช้แต่งสีอาหาร ย้อมผ้า *เมล็ด*เป็นยาระบาย แต่ไม่นิยมใช้เพราะทำให้มีอาการคลื่นไส้อาเจียน *ราก*มีรสขม ขับปัสสาวะ เป็นยาระบาย ใช้ถูฟันแก้ปวดฟัน.

เอกสารประกอบการเรียบเรียง

๑. กรมการแพทย์ สถาบันการแพทย์แผนไทย. เภสัชกรรมแผนไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก; ๒๕๔๒.
๒. กรมป่าไม้. พรรณไม้ในสวนป่าสิริกิติ์ภาคกลาง (จังหวัดราชบุรี). กรุงเทพฯ: ชุติมาการพิมพ์; ๒๕๓๕.
๓. กรมป่าไม้ สำนักวิชาการป่าไม้. พรรณไม้ต้นของประเทศไทย. กรุงเทพฯ: บริษัทไดมอนด์ พรินติ้ง จำกัด; ๒๕๔๒.
๔. ชยันต์ พิเชียรสุนทร, แม้นมาส ชวลิต และวิเชียร จีรวงส์. คำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์ ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษามหาราชา ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้น-ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน); ๒๕๔๔.
๕. ตำราการแพทย์ไทยเดิม (แพทย์ศาสตร์สง-เคราะห์) ฉบับอนุรักษ์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิม; ๒๕๓๕.
๖. เต็ม สมิตินันทน์. ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย. ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ: กรมป่าไม้; ๒๕๔๔.
๗. ธงชัย เปาอินทร์, นิวัตร เปาอินทร์. ต้นไม้ยาน่ารู้. กรุงเทพฯ: บริษัทออฟเซ็ทเพรส จำกัด; ๒๕๔๔.
๘. แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์: ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวรรณกรรมของชาติ. กรุงเทพฯ: สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ; ๒๕๔๒.
๙. มหาวิทยาลัยมหิดล คณะเภสัชศาสตร์. สารานุกรมสมุนไพร เล่ม ๑, ๒, ๓, ๔. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน); ๒๕๔๓.
๑๐. ______. สวนนานาพฤกษสมุนไพร ในสวนสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มปท.; ๒๕๔๒.
๑๑. มหาวิทยาลัยมหิดล คณะเภสัชศาสตร์ และสำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโน-โลยีแห่งชาติ ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ. สมุนไพรไม้พื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: บริษัทประชาชน จำกัด; ๒๕๔๑.
๑๒. ราชบัณฑิตยสถาน. อนุกรมวิธานพืช ฉบับราชบัณฑิตยสถาน อักษร ก. กรุงเทพฯ: บริษัทเพื่อนพิมพ์ จำกัด; ๒๕๓๘.

Abstract **Thai Medical and Pharmaceutical Terms in Inscriptions (3)**

Somchai Bovornkitti, Wichean Jirawongse, Prasert Na Nagara, Chayant Picheansunthorn, Songsarn Nilkumhaeng

The Royal Institute, Thailand

Thai medical and pharmaceutical terms in inscriptions found in Thailand may be classified into three groups: (1) medical establishments and personnel including Buddha Bhaisajyaguru–Master of Remedies; (2) diseases or symptoms; and (3) materia medica and food. A previous communication provided an explanation of the terms in the first two groups; this report gives an explanation of the third group.

Key words : **Thai medical and pharmaceutical terms, inscriptions, medical establishments and personnel, Buddha Bhaisajyaguru, diseases or symptoms, materia medica, food**

(ยังมีต่อ)